

Nieuwe Dorpen

Een essay over sociale samenhang

*Drs. R. Engbersen en Drs. A. van der Kooij, Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn,
Utrecht*

en

*Dr.ir. P. van Wesemael en Drs. M. Uytterlinde, de Architecten Cie. Research &
Development, Amsterdam*

InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster

Postbus 20401

2500 EK Den Haag

tel.: 070 378 56 53

internet: <http://www.agro.nl/innovatienetwerk/>

ISBN: 90 - 5059 - 199 - X

Overname van tekstdelen is toegestaan, mits met bronvermelding.

Rapportnr. 03.2.052, Den Haag, november 2003

Deze publicatie maakt onderdeel uit van een serie over het onderwerp Nieuwe Dorpen. Contactpersonen voor dit onderwerp zijn ir. N.J. Beun en dr. J.H.A. Hillebrand.

In deze serie zijn verschenen:

- *Nieuwe dorpen – een eerste verkenning van problemen en kansen*
STORRM CS en DLA+ landscape architects – juni 2003 – rapport 03.2.042, ISBN 90-5059-184-1
- *Nieuwe dorpen – analyse van partijen en processen*
STORRM CS en Actors Procesmanagement – juni 2003 - rapport 03.2.043, ISBN 90-5059-185-X
- *Nieuwe Dorpen - verslag expertmeeting*
STORRM CS - juni 2003 - rapport 03.2.040, ISBN 90-5059-187-6
- *Nieuwe dorpen – kwalitatief onderzoek naar de meningen van burgers*
Motivaction – juni 2003 – rapport 03.2.041, ISBN 90-5059-186-8
- *Nieuwe dorpen – eerste verkenning van hun sociale vitaliteit*
B.Kisjes en dr. C.W.M. Giesen – juni 2003 - rapport 03.2.032, ISBN 90-5059-176-0
- *Nieuwe dorpen – een essay over sociale samenhang*
Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn en de Architecten Cie. Research & Development – november 2003 - rapport 03.2.052, ISBN 90-5059-199-X

Voor nadere informatie zie ook de volgende artikelen in de pers:

- *Nieuwe dorpen, nieuwe kansen* - Algemeen Dagblad - dinsdag 17 december 2002.
- *Woonwijk is meer dan gedrocht om te slapen* - Trouw - vrijdag 27 december 2002.
- *Nieuwe dorpen, nieuwe kansen?* – Werkplaats voor de Leefomgeving, juli 2003.

Deze artikelen en de publicaties zijn ook te vinden op de internetsite van InnovatieNetwerk (www.agro.nl/innovatienetwerk)

Tevens verwijzen wij u graag naar het programma “De andere wereld van zondagochtend”, IKON, 12 oktober 2003 (te beluisteren op www.omroep.nl/ikon).

Voorwoord

Eind 2002 werd door InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster het idee gelanceerd om Nieuwe Dorpen te ontwikkelen in het landelijk gebied. Nico Beun en Hans Hillebrand (2002, 2003) presenteren hiervoor tal van aanleidingen. Veel plattelandsgemeenten hebben te maken met vergrijzing en daardoor verschraving van het voorzieningenaanbod. Een belangrijke oorzaak daarvan is het ontbreken van een woningvoorraad die starters – jongeren en jonge gezinnen – de mogelijkheid biedt in hun eigen dorp een wooncarrière op te bouwen. Uitbreiding van bestaande dorpen leidt vaak tot het ontstaan van ‘rommelranden’ en een wanverhouding tussen de dorpskern en het buitengebied.

Nieuwe Dorpen bieden de kans om het landelijk gebied te revitaliseren en te voorzien van nieuwe economische impulsen. Daarnaast kunnen de Nieuwe Dorpen de voortschrijdende homogenisering van het Nederlandse landschap een halt toeroepen, door nieuwe, streekeigen nederzettingen te creëren met een eigen identiteit. Bovendien mag het landelijke wonen zich het laatste decennium in een toenemende populariteit verheugen. Omdat de komende jaren als gevolg van de afbouw van EU-subsidies landbouwgronden een andere bestemming zullen krijgen, zou kunnen worden nagedacht hoe in deze woonbehoefte voorzien kan worden door nieuwe nederzettingen te ontwikkelen.

De planningsopgave voor de Nieuwe Dorpen is zeer gevarieerd, zowel in landschappelijke en stedenbouwkundige, als in sociaal-demografische zin. Er kan daarbij veel worden geleerd van ervaringen uit het buitenland. In dit essay besteden we daarom aandacht aan een belangrijke Amerikaanse inspiratiebron voor het Nieuwe Dorp: New Urbanism. Deze beweging is er – net als de Nieuwe Dorpen – op gericht om nieuwe woongemeenschappen te creëren. Impliciet wordt met de Nieuwe Dorpen ook de ‘maakbaarheidsdiscussie’ weer van stal gehaald. Want is het wel mogelijk om sociaal gedifferentieerde, sociaal-cohesieve nederzettingen te scheppen? In de zoektocht naar een antwoord op deze vraag brengen we niet alleen de potentiële doelgroepen in beeld, maar besteden we ook aandacht aan de ideeën die vanuit andere invalshoeken, zoals de Commissie Dagindeling, ontwikkeld zijn om de mensen in de Nieuwe Dorpen te faciliteren.

Dr. G. Vos,
directeur InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster

Inhoudsopgave

Voorwoord	i
Samenvatting	1
1. Dorpen maken een comeback	3
2. Collectieve voorstellingen van het platteland	11
3. Begunstigers voor sociaal-cohesieve dorpen	15
4. Ontwerpen van sociale gemeenschappen	23
5. New Urbanism	27
6. Nieuwe Dorpen, nieuwe doelgroepen	35
7. Sociale infrastructuur	39
8. Wenken voor Nieuwe Dorpen	45
Literatuur	51
Verantwoording beeldmateriaal	55

Samenvatting

Het instrument Nieuwe Dorpen draagt de potentie in zich om de landelijke gebieden zowel in landschappelijke, architectonische als economische zin te verrijken.

Bovendien komt het instrument tegemoet aan de wens van grote groepen stedelingen en plattelandsbewoners om te kunnen gaan of blijven wonen in een kleinschalig landelijk milieu. Niettemin is er het risico dat na realisering van de Nieuwe Dorpen tal van onbedoelde negatieve sociale effecten aan het licht zullen komen, zoals dat op een gegeven moment ook in het geval van nieuwe steden als Lelystad en Almere is gebeurd. Vandaar dat in dit essay de vraag centraal staat in hoeverre in de ontwerp-fase het aspect van sociale cohesie al kan worden meegewogen. Benadrukt wordt dat het belangrijk is om een scherp oog te hebben voor de locatie waar het Nieuwe Dorp zal verrijzen en zich niet te baseren op ficties van 'echte' landelijkheid.

In de moderne Nederlandse architectuur en planologie zien we vandaag de dag een comeback van de menselijke maat. Internationaal is de beweging van New Urbanism daar een voorbeeld van. In de filosofie van New Urbanism spelen principes als beleefbaarheid, bereikbaarheid, verknoptheid, functiemenging en sociale diversiteit een belangrijke rol, evenals menging van woningtypes, hoogwaardige architectuur, bouwen in hoge dichtheden, goed openbaar vervoer en duurzaamheid. Ook in Nederland worden deze principes omarmd en ze kunnen ook richtinggevend zijn voor Nieuwe Dorpen. De realiteit van New Urbanism in de Verenigde Staten laat evenwel zien dat de praktijk weerbarstig is. Een les die uit het Amerikaanse New Urbanism kan worden getrokken, is dat sociale cohesie, vertrouwdheid en levendigheid niet gecreëerd kunnen worden met smalle straatjes en nostalgische bebouwing alleen. Ook het werken met statische, esthetische eindbeelden bleek geen vruchtbare weg te zijn. Wie sociaal vitaal Nieuwe Dorpen wil bouwen, moet ruimte laten aan voortdurende dynamiek. Een dorp is nooit af. Een derde les is dat sjablonen of universele succesformules het lokale veronachtzamen. De basisprincipes van New Urbanism - zoals kleinschaligheid, levendigheid, functiemenging - kunnen in veel dorpsontwikkelingen een leidraad vormen, maar hoe specifieker het concept wordt gedefinieerd, hoe meer de schoen gaat wringen. Het is de kunst om de principes algemeen te houden en vervolgens bij de uitwerking lokale sociale, culturele, historische en landschappelijke kenmerken te benutten. Deze zijn van cruciaal belang voor de uitwerking van een eigen dorpsidentiteit.

In de slotparagraaf van dit essay zijn de verschillende principes, wenken en begunstigers van sociale cohesie nogmaals op een rij gezet, zoals het belang van schaal, de aanwezigheid van de juiste voorzieningen ('compleetheid in complementariteit') voor

drie generaties, levendigheid, werkgelegenheid, het binden van een dorp aan een verhaal, en het vinden van de juiste balans tussen homogeniteit en heterogeniteit.

In dit essay hebben we niet louter de empirische werkelijkheid van het wonen in dorpen vandaag de dag als vertrekpunt genomen. We zijn ook uitgegaan van wenselijke situaties bij het formuleren van principes en wenken die bevorderend zijn voor sociale cohesie. In onze opvatting zouden in de Nieuwe Dorpen meer dan nu nabijheid een grotere rol dienen te vervullen. Daar kan men het niet mee eens zijn. Het is immers bekend dat de plattelandster niet voor één gat te vangen is en genoeg heeft aan een asfaltweg, een auto, een vrieskist en een dorps huis. En als het op overleven aankomt lijkt ook het dorps huis geschrapt te kunnen worden. De vraag is of dat een ideale situatie is. Wij zijn van mening van niet. In de sociaal cohesieve Nieuwe Dorpen is er meer dan een tot de nok gevulde diepvrieskist, een auto en een asfaltweg. In de Nieuwe Dorpen zien wij jonge ouders op de fiets naar hun werk gaan of naar de kinderopvang. Desnoods een of twee dorpen verderop. We zien een winkel van Sinkel ('daar is alles te koop') voor vers brood, de vergeten boodschappen, postzegels en relevante servicediensten. We zien een woningcomplex waar ouderen tot op zeer hoge leeftijd kunnen blijven wonen door een uitgekiende zorg op maat. We zien jongeren in een afgetrapte stacaravan in een veldje achteraf te veel bier drinken. In het Nieuwe Dorp wordt aan huis gewerkt, is er een toeristische infrastructuur die past bij het dorp, de streek en het landschap. We zien nieuwbouw in verschillende welstandsklassen, waar samen met de huidige en toekomstige bewoners goed over is nagedacht. Nieuwbouw die harmonieert met de oude bebouwing en het landschap. In het Nieuwe Dorp is er niet alleen plaats voor de automobilist, maar ook voor de fietser, de wandelaar en de toerist. Je ziet er het jonge gezin, de pensioenmigrant, de alleenstaande, de geboren en getogen dorpseling, en de opgeschoten puber. Het Nieuwe Dorp leeft.

1. Dorpen maken een comeback

Nederland herschikt

Deze zomer ging de speelfilm *De schippers van de Kameleon* in première. De film ontpopte zich in de eerste week na uitkomst als megahit. Filmrecensenten vonden direct de sleutel tot het succes: een hang naar de overzichtelijke jaren vijftig. De dorpse wereld van Hielke en Sietse Klinkhamer zou tegemoetkomen aan een diep verlangen naar een wereld die voorspelbaarder, gemoedelijker en trager is dan de wereld van nu. 'Spectaculair', noemde het Sociaal Cultureel Planbureau de sociaal-culturele veranderingen van de laatste 25 jaar. In dit tijdvak werd Nederland een multiculturele samenleving, maar ook een anderhalfverdieners- en in toenemende mate een koopwoningensamenleving. Nederland seculariseerde, Nederland individualiseerde en de boerenstand decimeerde. Industriële werkgelegenheid viel weg en de postindustriële diensteneconomie ontwikkelde zich in een hoog tempo. Fabrieken sloten, robots en kranen namen het handwerk in de havens over en het werkvolk op de boerderijen maakte plaats voor enorme landbouwmachines. Het percentage alleenstaanden steeg in dit tijdvak met een factor 2,5 (SCP 1999). Differentiatie en heterogeniteit werden kenmerken van de moderne tijd. Het aantal opties om het eigen leven vorm te geven nam toe. En het aanzien van Nederland veranderde. 'Nederland herschikt' was de ondertitel van de Atlas van de verandering (2000) die Tracy Metz, Tjerk Ruimschotel en de fotograaf Theo Baart maakten. Glastuinbouw, corridors van kantoorgebouwen, factory outlets, businessparken, meubelboulevards en visuele afschermingswanden langs de snelwegen, golfcourses, nieuwe spoorwegtracés voor de hogesnelheidslijn en de Betuwelijn, boerderettewoningen aan de rand van dorpen, zendmasten voor mobiele telefonie, vinex-wijken en windmolenparken hebben het visuele aanzien van Nederland veranderd. Rust en ruimte werden in het relatief dichtbevolkte Nederland steeds schaarsere cultuurgoederen. Het is deze complexiteit en 'ruimtenood' waardoor sommigen de sociaal overzichtelijke en lege weidse wereld van de Klinkhamers, of meer algemeen het wonen in een landelijke omgeving, als verademend ervaren.

Dorpslucht maakt vrij

Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw zien we de waardering en belangstelling voor het wonen in dorpen sterk toenemen. De 'trek naar buiten' van de stedeling begint. Deze periode volgde op een tijd - de jaren zestig en zeventig - waarin het platteland vooral geassocieerd werd met stilstand en oubolligheid. De moderne, progressieve randstedeling, die zich kritische opstelde ten aanzien van tradities en autoriteiten, gold toen als rolmodel (Van Stokkom 1999). Dat is nadien volledig veranderd. 'Dorps' drukt tegenwoordig zowel in een landelijke als in een grootstedelijke omgeving overwegend positieve waarden uit. Zegt men niet over wijken als Greenwich Village (New York), St-Germain (Parijs) en de Grachtengordel (Amsterdam) dat ze net dorpen zijn? Tot betrekkelijk kort geleden stonden de volgende opposities tegenover elkaar:

Stad	Dorp
Openheid	Geslotenheid
Kosmopolitisch	Provinciaals
Anoniem	Gekend
Onvoorspelbaar	Voorspelbaar
Vrijheid	Sociale controle
Diversiteit aan levensstijlen	Uniformiteit
Individu	Gemeenschap
Liberaal	Conservatief

Bij bovenstaande opposities hoorde de opvatting dat stadslucht vrij maakte en dat dorpen een verstikkend, claustrofobisch klimaat kenden. Tegenwoordig hebben veel mensen het tegenovergestelde gevoel: 'dorpslucht maakt vrij'. Veel stedelingen zijn op zoek naar rust en ruimte in kleinschalige woonmilieus. Ze ervaren juist het hectische stedelijke leven als onvrij, afleidend, opdringerig en ongeschikt voor opgroeiende

kinderen. Deze opposities hebben dan ook allang hun scherpte verloren voor zover ze niet allang zijn opgelost. Dorpen zijn geen eilanden meer. Stad en platteland zijn in Nederland naar elkaar toe gegroeid. Ook zonder fysieke verplaatsingen is het mogelijk via media en informatietechnologie kennis te nemen van ontwikkelingen en ideeën elders. De socioloog Burgers gebruikt daarvoor het beeld van de Russische poppen. Je maakt een grote pop open en je vindt er een kleinere met dezelfde eigenschappen. 'Alles is in beginsel overal.'

Wonen in een dorp is voor mensen juist aantrekkelijk geworden omdat ze niet hoeven te kiezen uit bovenstaande rijtjes van opposities, maar juist hun eigen cocktail kunnen samenstellen: een beetje nabuurschap, gekendheid en lokale cultuur, gemengd met privacy en kosmopolitisme. Waarbij voor ieder afzonderlijk de hoeveelheid van de verschillende ingrediënten net anders ligt. Het liefst is men daarbij geen lid van een onvrijwillig gekozen gemeenschap, maar van een zelfgekozen groep. Men wil privacy maar stelt een zekere mate van sociale controle op prijs, men wil de deur achter zich dicht kunnen trekken maar toch onderdeel zijn van een verband of 'gemeenschap' (zonder dat men zich daar met huid en haar aan overlevert), men waardeert de beslotenheid van een kleinschalig woonmilieu maar tegelijkertijd de openheid van de bredere samenleving. Men wil de pulsering van het stedelijke leven kunnen voelen - al is het maar licht - maar ook de dauw boven het grasland zien hangen en de snelheid van het stedelijke kunnen afwisselen met time-outs in een omgeving die men als trager beleeft. En zo maakte het dorp een comeback. Niet voor de eerste keer. Het omarmen van kleinschaligheid past in een lange stedenbouwkundige traditie (zie paragraaf 4).

Woningnood in landelijke gebieden

Naar het dorp dus. Alleen zijn er veel te weinig woningen beschikbaar. Het woningbestand in de landelijke gebieden bestaat vooral uit overwegend oudere, vaak vooroorlogse koopwoningen (Herweijer 2001). Alleen in de grotere hoofddorpen zijn er huurwoningen te vinden. In de buitendorpen beperkt de huursector zich vaak tot een enkele straat met rijtjeswoningen uit de jaren zestig en zeventig. De ontwikkelingen in de huizenmarkt van de afgelopen tien jaar zijn bekend. De prijzen van koopwoningen stegen explosief. Eerst in de steden, later in de forenzenplaatsen, vervolgens in de hoofddorpen, en tegenwoordig hoeft men er ook niet meer op te rekenen dat in afgelegen buitendorpen woningen voor een appel en ei te krijgen zijn. Het waren vooral de meer vermogende stedelingen die de afgelopen tien, vijftien jaar voortvarend hebben geïnvesteerd in de bestaande bebouwing van het platteland. Herweijer (2001) stelt vast dat de voorraad aan de landbouw onttrokken boerderijen, leegstaande winkelpanden, door herindelingen overbodig geworden gemeentehuizen en slooprijpe loonwerkerhuisjes op is. De historische panden, pandjes en boerderijen

zijn gerestaureerd, gerenoveerd en opgepoetst. En ze worden vooral bewoond door fitte vutters, rustzoekers, tweeverdieners uit de stad en ouders met jonge kinderen uit het stedelijke gebied. De plattelanders zelf hadden vaak het nakijken. Ze konden financieel niet opbieden tegen de stedelingen. Bovendien mocht er maar mondjesmaat nieuwbouw gepleegd worden - en dan groepsgewijs volgens afzonderlijke bestemmingsplannen. Een en ander leidde ertoe dat momenteel de vraag naar woningen in een landelijk milieu en het aanbod ver uit elkaar lopen. Dat de landelijke gebieden een populair woonmilieu vormen, werd onlangs weer eens bevestigd door een studie van het Sociaal en Cultureel Planbureau (2002). De populairste woonmilieus in Nederland zijn 'centrumstedelijke woonmilieus' en 'landelijke woonmilieus'.

Graduele verschillen

Stad en platteland zijn in Nederland met elkaar vervlochten geraakt. Plattelanders zijn in oude steden en nieuwe voorsteden gaan wonen, nieuwe bewoners zijn in de dorpen neergestreken. Dorpen hebben een veranderende samenstelling gekregen. Velen hebben zich er permanent dan wel tijdelijk gevestigd. Het gaat daarbij om tussen-twee-werkplekken-woners, twee-adressen-woners (woning in het landelijk gebied, pied-à-terre in stedelijk gebied), lange- en korte-afstandsforenzen, teleforenzen, lage-woonlasten-meer-ruimte-woners, pensioenmigranten (Drenteniers, Twenteniers) en fitte vutters (Huigen 1998). Dit soort categorieën bewoners maakt duidelijk dat dé plattelandster niet bestaat. Naar CBS-definities van stedelijkheid en landelijkheid gemeten woont ongeveer veertig procent van de Nederlandse bevolking in een landelijk gebied. Dat zijn 6 miljoen Nederlanders. Door de gemeentelijke herindelingen zijn er in Nederland steeds meer gemeenten gekomen die zowel stedelijke als plattelandskenmerken bezitten. Een voorbeeld is de Noord-Hollandse gemeente Haarlemmermeer. Deze gemeente telt maar liefst 26 woonkernen. Zowel de onder de rook van Schiphol liggende stedelijke boomtown Hoofddorp (ruim 60.000 inwoners per 1 januari 2003) behoort daartoe, als ook buurtschappen als Weteringbrug (circa 400 inwoners) en Leimuiderbrug (40 inwoners).

Er zijn veel definities van categorieën als 'stad', 'dorp' en 'buurtschap' in omloop. In Zuid-Holland rekent men woonkernen tot 5.000 inwoners tot de 'kleine dorpen', woonkernen tussen de 5.000 en 20.000 inwoners tot de 'grote dorpen' en daarboven praat men over 'steden'. Bebouwingslinten, zonder centrum, kerk of plein van minder dan 500 mensen worden tot de 'gehuchten' gerekend. Drenthe, Zeeland en Friesland zijn in Nederland de plattelandsprovincies bij uitstek. Zeven van de tien inwoners van Drenthe, Friesland en Zeeland wonen in het landelijk deel van hun provincie. In Noord-Holland en Zuid-Holland geldt dit maar voor ongeveer één op de vijf bewoners. Toch telt ook de meest verstedelijkte provincie van Nederland (Zuid-Holland) tal van dorpen.

Nederland kent dan ook allerlei gradaties van stedelijkheid en landelijkheid. In 1961 signaleerde Kruijt in De verstedelijking van Nederland reeds dat de grenzen tussen stad en land aan het vervagen waren. Door suburbanisatie en reurbanisatie ontstonden er nederzettingen met een overgangskarakter, met als gevolg dat het steeds onduidelijker werd waar de stad begon en waar ze eindigde. Kruijt stelde vast dat het steeds meer moeite kostte om bepaalde nederzettingen te karakteriseren. Dorpen waren het niet, steden evenmin. De tweedeling stad-platteland of stad-dorp, schreef hij, is dubieus geworden. Tussen beide polen heeft zich een continue reeks van overgangstypen gevormd.

Omdat Nederland sterk verstedelijkt is, wordt het platteland vaak in termen van de stad gedefinieerd, in termen van 'urbaniteit'. Zo onderscheiden Huigen en Van der Velden (1989) stedelijke agglomeraties en landelijke gebieden. De landelijke gebieden verdelen ze vervolgens onder in peri-urbane en extra-urbane gebieden. Peri-urbane gebieden liggen onder de invloedssfeer van een stad, extra-urbane gebieden in veel mindere mate. In hun termen zijn ook het lege platteland van Zeeland of de noordelijke provincies een extra-urbaan gebied. Het ministerie van Landbouw en Visserij introduceerde in 1996 het concept 'stadslandschappen'. Dit concept had niet alleen betrekking op verstedelijkte gebieden, maar ook op de gebieden waar de verstedelijking 'voelbaar' is. En dat is bijna overal op het Nederlandse platteland.

Tegen deze ontwikkeling om het platteland in termen van de stad te beschrijven of te bezien vanuit het perspectief van de steden, is verzet gekomen. Bijvoorbeeld door de kring van publicisten rond het tijdschrift Noorderbreedte, een tijdschrift over het landschap, de cultuurhistorie, de natuur en het milieu van de drie noordelijke provincies. Zij lanceerden het tegenconcept 'dorpslandschappen'. In deze visie heeft het landelijke gebied meer een zelfstandige waarde, en is ze minder een afgeleide, achtertuin, recreatieruimte of overloopgebied van de stad.

De dorpslandschappenvisie maakt duidelijk dat in een verstedelijkt land als Nederland tal van typen platteland te onderscheiden zijn. Het gaat daarbij om sociaal-geografi-

sche categorieën als 'esdorp', 'lintdorp' en 'terpdorp'. Vaak zijn deze typen alleen maar voor kenners te herkennen en onttrekt een dikke saus van welvaart ze aan het oog. Op steeds meer plekken op het platteland laat men zich bij het verbeteren van de leefbaarheid van het dorp inspireren door deze onderleggers en probeert men waar dat kan oude cultuurhistorische landschappen 'te restaureren'. De cultuurhistorische blik legt heel veel verschillen tussen dorpen, streken en landelijke gebieden bloot, maar er zijn ook typologieën in omloop die minder letten op esthetische en meer op sociaal-geografische, economische en problematische aspecten. Haartsen (2002) maakt onderscheid tussen 'landbouw-platteland', 'natuur-platteland', 'bos-platteland' en 'stedelijk platteland'. Vaak wordt daar ook nog 'museum-platteland' aan toegevoegd. De sociaal-geograaf Thissen (1996) onderscheidt de volgende typen dorpen: 'mooie woonplaatsen', 'voorstedelijke woonplaatsen', 'schrane woonplaatsen', 'stagnerende woonplaatsen', 'woonkernen met een religieus karakter' en 'recreatiedorpen', en het Sociaal Cultureel Planbureau kent een typologie gebaseerd op voorzieningenniveau. Zo zijn er postcodegebieden met 'alle voorzieningen', 'alle essentiële voorzieningen', 'één of twee basisvoorzieningen', 'weinig of geen essentiële voorzieningen' en 'geen voorzieningen'.

Relatieve contrasten

Platteland is er dus in allerlei verschijningsvormen. Extreme landelijkheid kennen we niet. Nederland bezit geen onbereikbare gebieden of dode dorpen en spookdorpen zoals in Frankrijk en Spanje. Het romanggenre 'meisje verlaat het platteland, reist af naar de stad en vindt daar een tragisch einde' is in Nederland nooit van de grond gekomen, heeft de schrijver Remco Campert ooit opgemerkt. In Nederland ben je als je wilt binnen drie uur weer thuis. Maar toch zijn er ook in Nederland aan de uitersten van het continuüm stad-platteland grote contrasten te ervaren. De uitspraak dat Nederland één grote stad is, krijgt iets potsierlijks op het moment dat je je in een gehucht in Noordoost-Groningen bevindt. Maar je hoeft niet af te reizen naar een tot

de horizon doorlopende aardappelakker in Beerta om dat contrast met de stedelijkheid te ervaren. Dat kan ook aan de rand van een grote stad. Elke wandelaar of fietser kent die sensatie; ineens ben je 'buiten'.

2. Collectieve voorstellingen van het platteland

Het 'anderstijdige' platteland

In onze collectieve voorstellingen van het platteland hebben we de neiging de uitersten op te zoeken, daar waar zich het 'echte' platteland bevindt. Vooral het veenweidelandschap en het coulissenlandschap van Drenthe (een bosschage, een weilandje, een meanderend riviertje) sluiten het beste aan bij deze prototypen. Dat betekent dat heel veel ander platteland niet als echt platteland wordt beleefd. Onze collectieve voorstellingen grijpen dan ook sterk terug op vroeger en minder op de werkelijkheid van nu. Een 'echte boer' is in deze voorstellingen eerder een persoon met een blauwe overall en klompen aan dan een agrarisch ondernemer in de bio-industrie. Leersen (1996) heeft de stereotypen van de symbolische representatie van het platteland blootgelegd. Hij laat zien dat het platteland van oudsher gedefinieerd wordt als marginaal en perifeer ten opzichte van de metropolistieke centra. Hij duidt dit aan als de 'exotische visie'. Het platteland is dan midwinterhoornblazen, lemen muren, rieten daken, klederdracht, 'Gemeinschaft' in tegenstelling tot 'Gesellschaft'. In onze maatschappelijke verbeelding plaatsen we de dynamiek in het metropolitane centrum en schrijven we aan de periferie een andere tijdspositie toe. De periferie geldt dan als niet-gemoderniseerd, als achtergebleven, en als we het platteland bezoeken, geeft dat ons het gevoel van 'terugreizen in de tijd'. Afgelegen is achtergebleven.

Dit kitschbeeld is alomtegenwoordig in de representaties van het platteland. Leersen laat vervolgens zien hoe deze stereotiepe dieptestructuur zich tegenstrijdig manifesteert. Aan de ene kant wordt het platteland met een depreciërend associatie complex verbonden. Het 'anderstijdige' platteland is achterlijk, verstrikt in oude maatschappelijke structuren, kortom: het dorp dat men ontvlucht om in de stad

individuele ambities te ontplooien. Aan de andere kant staat een appreciërend associatiecomplex: ambachtelijk, hechtend aan oude tradities, met een natuurlijke leefstijl, niet vervreemd door technologie en massaconsumptie. Het soort dorp dus waar stedelingen een oud boerderijtje kopen en opknappen om van de rust en de pittoreske omgeving te genieten.

Leersen betoogt dat deze identiteitsconstructies niet alleen uit de koker van de toeristenindustrie en de media komen, maar ook uit die van plattelandsbewoners zelf. Vooral provinciale elites zouden een belangrijke rol spelen bij de constructies van regionale en provinciale identiteiten. Niet alleen buitenstaanders kijken met een exotische blik en eisen vervolgens van het platteland dat deze 'oerig' en 'authentiek' is, maar ook de insiders, de bewoners van het platteland, hebben de neiging dat te doen. Vooral provinciale elites zouden sterk geneigd zijn om cultuur als onmodern te beschouwen, als iets wat organisch en spontaan totstandkomt. Leersen: 'Men creëert iets romantisch, iets schilderachtigs; men geeft dat graag de patina mee van worteling in oude tradities [...].' Deze houding noemt Leersen 'geïnternaliseerd exotisme' of 'auto-exotisme'. De exotische en toeristische blik bezien het platteland vooral vanuit een esthetische en romantische optiek. Deze manieren van kijken zorgen voor blindheid ten aanzien van de minder idyllische kanten van het platteland. Heel veel dorpen bezitten een beperkt toeristisch potentieel en komen niet in de buurt van de geïdealiseerde prototypen van het platteland zoals je die in VVV-folders tegenkomt.

Er zijn streken en dorpen, vooral in Noord-Nederland, die tot op de dag van vandaag kampen met structurele werkloosheid, slechte bereikbaarheid en onvoldoende bevolking om de meest essentiële dorpsvoorzieningen in stand te houden. Ook

armoedestudies wijzen in de richting van het platteland. Van de zogenaamde ‘top 100-gebieden’, de gebieden met de hoogste armoedescores, behoort iets minder dan een kwart tot het arme platteland. De plattelandsarmoede concentreert zich vooral in de provincies Groningen en Friesland. Arme plattelandsgebieden liggen relatief ver verwijderd van een NS-station. Demografische ontwikkelingen als ontgroening, vergrijzing en dubbele vergrijzing spelen zich in heel Nederland af, alleen voltrekken ze zich in veel plattelandssituaties sneller. En ander probleem vormen de sociale gevolgen van bedrijfsbeëindigingen in de agrarische sector. Deze ontwikkeling is al decennialang aan de gang, maar is versneld op plaatsen waar de intensieve varkenshouderij wordt ‘gereconstrueerd’. Dat speelt zich bijvoorbeeld in de Brabantse Peel af. Daar is de agrarische sector een belangrijke economische en culturele drager. Er is een omvangrijke toeleverende en verwerkende industrie mee verbonden. De sluiting van veel agrarische bedrijven werkt door in de werkgelegenheid van aanpalende bedrijfstakken. Als daar relatief veel bedrijven sluiten, gaan er meer dominanten omvallen: het veevoederbedrijf, het bedrijf dat stallen bouwt, het garagebedrijf, de trucker die de mest afvoert. En daarmee is ook het verenigingsleven in gevaar, dat niet alleen financieel afhankelijk is van de mensen in het buitengebied, maar ook drijft op hun inbreng. Niet alleen een bedrijfstak valt dan weg, maar ook een verenigingscultuur. Als gevolg van deze ingrijpende economische en sociaal-culturele transformaties duikt het thema van sociale cohesie voortdurend op in het plattelandsbeleid.

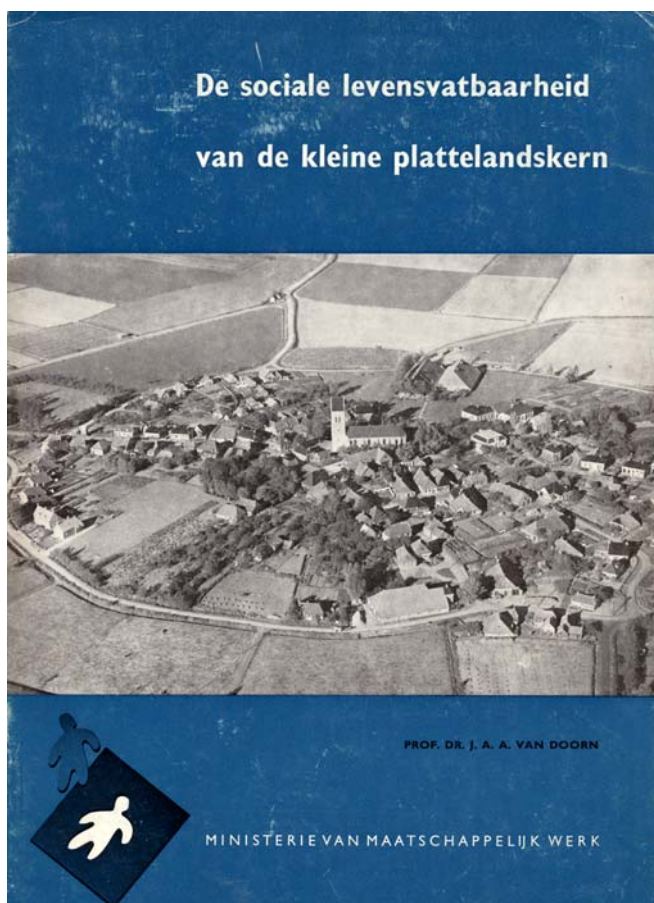
Het heeft weinig zin deze gebieden met een foto van een rustieke boerderij bij ondergaande zon met perentak op de voorgrond in beeld te brengen. Hier passen eerder hedendaagse beelden en toekomstbeelden. Hoe deze streken economisch en sociaal-cultureel levend te houden? Wellicht kan het concept van het Nieuwe Dorp juist deze streken nieuwe impulsen geven.

3. Begunstigers voor sociaal-cohesieve dorpen

Bindende krachten

Wat is sociale cohesie? In plattelandssituaties wordt er vaak mee geschermd als het dorps huis of de dorps school wordt bedreigd of als er geen woningcontingenten beschikbaar komen. 'Het dorp sterft af' is dan de noodkreet. Vaak wordt het begrip sociale cohesie metaforisch ingevuld. Dan zegt men dat het cement uit de samenleving aan het verdwijnen is en dat alles los zand geworden is. De populariteit van het begrip vloeit voort uit de zich voltrekkende maatschappelijke veranderingen. Bij ingrijpende veranderingen hebben mensen altijd het gevoel dat hun sociale verbanden uit elkaar vallen (Komter 2000). En er verandert natuurlijk heel veel in de landelijke gebieden. De landelijke gebieden worden van productielandschap van agrarische producten een consumptielandschap met recreatie en toerisme. Oude economische dragers maken plaats voor nieuwe en er komen nieuwe bewoners in de dorpen wonen.

De socioloog Schuyt (1997) definieert sociale cohesie als 'de interne bindingskracht van een sociaal systeem'. Dat systeem kan een gezin zijn, maar ook een voetbalclub,

Begin jaren zestig stelde de socioloog Van Doorn in een essay voor het ministerie van Maatschappelijk Werk al de sociale levensvatbaarheid van het platteland ter discussie.

Universiteit, dorp of een samenleving als geheel. Sociale cohesie kan zich dus op verschillende niveaus manifesteren. Iemand kan zich nauwelijks identificeren met het dorp waar hij woont, maar zich wel Fries in hart en nieren voelen of Europeaan of desnoods wereldburger. Hij voelt zich dan eerder met de bewoners van Friesland, de Europese cultuur of de internationale onderzoeksgemeenschap van Sanskriet-geleerden verbonden dan met mensen die bij hem om de hoek wonen. Sociale cohesie uit zich dan in de mate van betrokkenheid die iemand toont in de cirkels waar hij deel van uitmaakt. Vele daarvan overstijgen dorps- en provinciegrenzen, zoals familie- of vriendennetwerken, activiteiten voor landelijke clubs of organisaties en deelname aan gespecialiseerde mondiale websites. Sommige vallen binnen de dorpsgrenzen. Iemand draait bardiensten bij de voetbalclub, is voorleesmoeder, lid van een schoolbestuur of politiek actief in het Plaatselijk Belang van een dorp.

Hoewel er in heel veel plattelandsgemeenten erg zorgelijk gedaan wordt over het teruglopen van de sociale cohesie, kan elke keer weer worden vastgesteld dat die sociale cohesie nog steeds sterk is. Het SCP (2002) concludeerde bijvoorbeeld onlangs dat de sociale cohesie in de landelijke gebieden gunstig afsteekt tegen andere woonmilieus (zie onderstaande tabel). Bij vragen naar de saamhorigheid in de buurt, de gehechtheid aan de buurt, het zich thuis voelen in de buurt, de omgang met de mensen in de buurt en het contact met de directe burens, scoren woonmilieus op het platteland hoog.

Oordelen van respondenten over de (sociale) woonomgeving, voor de buurt positieve antwoorden (in procenten)

	Saamhorigheid in buurt	Gehechtheid aan buurt	Voelt zich thuis in buurt	Tevreden met bevolking buurt	Prettige omgang in buurt	Contact directe burens
Compact stedelijk gebied	59,5	52,7	80,5	75,9	71,1	42,8
Buitengebieden	71,4	62,6	90,2	87,0	85,5	54,6
Monofunctionele gebieden	56,4	42,2	82,4	83,2	77,2	48,5
Kernachtig dorpse gebieden	63,8	58,0	87,6	83,6	82,0	51,3
Vroeg-naoorlogse flaten/of huurwijk	49,8	52,9	78,6	72,1	70,9	45,2
Hoogbouw- en rijtjeswoningen jaren zeventig	54,8	49,3	82,0	80,3	75,9	45,5

Bron: CBS (WBO'98) SCP-bewerking

Kleinschaligheid

Hetzelfde geldt voor vragen naar het contact met de overige burens, het gekend zijn, het zich thuis voelen bij de mensen in de buurt, het actief zijn in de buurt, het zich verantwoordelijk voelen voor de leefbaarheid in de buurt en het beoordelen van de inspanningen van anderen bij de inzet voor de leefbaarheid in de eigen buurt. Ook op dit punt onderscheiden dorpen zich in positieve zin van de stad. Waar ligt dat aan?

Wat is het geheim van het platteland? Het antwoord is 'schaal'. In het algemeen kan de stelling verdedigd worden dat kleinschaligheid cohesie-bevorderend werkt. 'Bewijsmateriaal' voor deze stelling kunnen we zowel ontlenen aan stedelijke contexten als aan plattelandscontexten.

De publicatie *Buurten in trek* (1998) van het Nederlands Architectuurinstituut (NAi) en de Dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting van Rotterdam maakt duidelijk dat er woonmilieus in de Maasstad zijn die niet aan populariteit inboeten en voor elke nieuwe generatie aantrekkelijk blijven. Eén daarvan is 'het stadsdorp'. Samensteller Edwin Prins schrijft dat het stadsdorp herkenbaar is, een beetje geïsoleerd ligt in de wijk waar het deel van uitmaakt, een zekere differentiatie in woningtypen kent en 'buurtbinding' mogelijk maakt omdat het opgebouwd is uit verschillende typen woningen. Dan kan iemand doorschuiven naar een andere (grotere of kleinere) woning als zijn situatie dat vereist. Prins geeft aan dat het stadsdorp beperkingen kent wat betreft de diversiteit in leefstijlen. Het stadsdorp gedijt bij een zekere sociale homogeniteit. Enerzijds komt het stadsdorp tegemoet aan het verlangen van veel bewoners om te wonen in een zekere afgeschermd omgeving; anderzijds blijft men deel uitmaken van de stad. In een ander populair woonmilieu, de stedelijke enclave, treft men dezelfde gewenste spanning tussen openheid en geslotenheid aan. Men woont in een relatief beschermde omgeving, maar blijft deel uitmaken van de stedelijke drukte.

De observaties van de directeur van de Brede Overleggroep Kleine Dorpen Drenthe (BOKD), Hans Elerie, sluiten aan bij de Rotterdamse bevindingen. Elerie woont zelf in een dorp en is als wetenschappelijk onderzoeker verbonden aan het Keuning-instituut, dat zich richt op onderzoek naar de landschappelijke en historische identiteit van Noord-Nederlandse regio's. Ook hij wijst erop dat het aspect van schaal op het platteland goed bewaakt moet worden. Een zekere kleinschaligheid bevordert de sociale cohesie en de sociale kwaliteit van het leven in een dorp evenzeer als in een stadsbuurtje (Engbersen 2001).

"Als ik op mijn fietsje naar mijn werk in Groningen rijd, dan passeer ik Oosterpoort. Dat is van oudsher een typische arbeiderswijk die nu voor een deel overgenomen is door studenten. Het is een klein wijkje met een pluriforme bevolking en het heeft echt dorpse trekken. Het is ruimtelijk afgebakend. Overzichtelijk. Het heeft ook net als een dorp een buitenleven. Bij mooi weer zie je veel mensen buiten zitten. Het is de schaal, de menselijke maat die het tot een leuke wijk maakt om er te wonen."

Ook de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) legt in haar advies 'Aansprekend burgerschap' (2000) een relatie tussen de menselijke maat en het verantwoordelijkheidsgevoel van burgers. In ditzelfde RMO-advies leggen Musterd en

Ostendorf van The Amsterdam study centre for the Metropolitan Environment (AME) dezelfde relatie voor de gebouwde omgeving. Zij onderschrijven de stelling dat het verantwoordelijkheidsbesef van burgers door een kleinschalige omgeving wordt versterkt. De schaal en vooral het bewaken van de schaal is te beschouwen als een belangrijke cohesie-bevorderende factor in dorpsgemeenschappen. Maar er zijn meer begunstigers aan te wijzen.

Werk

Een tweede belangrijke begunstiger is werkgelegenheid. Door het verminderde belang van traditionele bindingskaders als de kerk, de dorpsgemeenschap en ook wel familie, heeft het werk aan betekenis gewonnen. Meer dan vroeger is maatschappelijke participatie verbonden met arbeidsparticipatie. Een baan, zo wordt wel betoogd, vormt de navelstreng met de samenleving. Werk, of juist het ontbreken van werk, kan een positieve of negatieve invloed hebben op de sociale samenhang binnen een lokale gemeenschap. Een van de redenen is dat mensen met een baan iets te verliezen hebben. Niet alleen hun inkomen maar ook de achting van derden en zelfrespect. Wie een baan heeft, zet deze positie niet zomaar op het spel. Mensen die langdurig werkloos zijn of mensen die nog nooit een baan hebben kunnen bemachtigen, hebben daarentegen vaak 'niets te verliezen' (Köbben en Godschalk 1985). Met alle gevolgen van dien. Ze staan vaak (natuurlijk niet per definitie) onverschilliger ten opzichte van hun omgeving. De aanwezigheid van een groot aantal 'onverschilligen' in een dorp kan zodoende een negatieve invloed hebben op de sociale samenhang van een dorp. Sociale cohesie op dorpsniveau bestaat immers bij de gratie van betrokkenheid en verantwoordelijkheid.

Juist werk dichtbij huis kan een extra stimulans betekenen voor de sociale cohesie van een dorp. Nu leggen plattelanders vele kilometers af om hun werk te bereiken. Dat kost tijd en het mat af en het zorgt ervoor dat er minder tijd en energie resteren voor activiteiten in de nabije omgeving (op de school van de kinderen, in het lokale verenigingsleven). Wat voor type werk zou naar de dorpen gebracht kunnen worden?

Het antwoord verschilt per locatie en regio. De Nederlandse lokale en regionale economieën vormen een rijk geschakeerd mozaïek. Niettemin lijken toerisme, recreatie, verbrede landbouwactiviteiten (natuurbeheer, verkoop streekeigen producten, kamperen bij de boer), dienstverlening en zorg (zorgboerderijen voor diverse doelgroepen: van ex-verslaafden tot verstandelijk gehandicapten) belangrijke economische pijlers te worden. Ook heel veel zakelijke dienstverlening is tot op zekere hoogte footloose. Teksten, adviezen en ontwerpen kunnen ook op afstand totstandkomen dankzij de mogelijkheden van het internet. Bovendien kan er met behulp van moderne technologie ook op afstand vergaderd worden (videoconferencing).

Volgens Van Stokkom (1999) is het onverstandig om in plattelandsgebieden groot-schalige industrie of verdwaalde kantoren neer te zetten. Hij betoogt dat de uniciteit van het platteland, en zeker dat van het noordelijke platteland, in het fraaie lege landschap zit. Landscaping, het onder de aandacht brengen van de landschappelijke betekenis van regio's, en 'erfgoedplanning', het benadrukken van de zeldzaamheid, de leeftijd en het historisch belang van de natuur en het erfgoed van een streek, zijn daarbij richtinggevende concepten. Daarnaast wijst hij op het stimuleren van de komst van pensioenmigranten. Hij verwijst naar de Amsterdamse sociaal-geograaf Van Engelsdorps-Gastelaars als hij voorrekent dat met elke pensioenmigrant 0,3-0,4 arbeidsplaats meekomt.

Sense of place

Een derde begunstiger voor de sociale cohesie in een dorp is het stimuleren van de sense of place van oude en nieuwe dorpsbewoners. Mensen verbinden zich graag aan een locatie met een verhaal. De eerder genoemde Hans Elerie heeft de ervaring dat nieuwe plattelanders zeer geïnteresseerd zijn in de *genus loci* van de streek en dat ze autochtone dorpsbewoners zelfs opjatten om een zoektocht te ondernemen naar hun roots. Een sterke sense of place gaat vaak gepaard met een sterke sense of ownership, het zich in figuurlijke zin eigenaar voelen van het dorp waar men woont: 'mijn dorp'. Dit soort lokale chauvinistische gevoelens zijn zeer bevorderlijk voor de inzet en betrokkenheid van dorpsbewoners bij de eigen directe leefomgeving.

Bouwen op maat

Een vierde begunstiger is woningbouw op maat: beperkt in omvang, subtiel in bouwtempo. De geschiedenis leert dat men voorzichtig moet zijn met het 'op slot' zetten van dorpen. De Tweede Nota van de Ruimtelijke Ordening introduceerde in 1966 het begrip 'gebundelde deconcentratie'. Dat hield in dat de grotere kernen mochten groeien en de kleine kernen niet. De laatste kwamen in Drenthe in verzet. De Nieuwe Linie schreef: 'Mijnheer de directeur gaat tegenwoordig mooi op het platteland wonen en onze kinderen jagen ze rustig zeshoog de flats in'. En in 1973 klom Bé Stoop, hoofd van de school in het Drentse dorp Wapse, in de pen. Het Nieuwsblad van het Noorden

(27 januari 1973) publiceerde zijn opiniestuk. 'Een dorp kun je niet conserveren. Er zijn planologen die geen huizen willen in de bijdorpen. Ze zien dan niet dat ze dan een samenleving vermoorden.' Het verzet had succes. Dorpen mochten mondjesmaat bouwen (de zogenaamde postzegelplannetjes). Uit deze ontwikkeling is het 'landschappelijk bouwen' ontstaan, dat wil zeggen: proberen met grote aandacht voor het dorp en het landschap woningen in te passen (Boivin e.a. 2000).

In het verlengde daarvan ligt de volgende begunstiger: bouwen voor in sociaal-culturele zin relatief homogene groepen, maar met een sterke demografische variatie. Dat geeft mensen tot op zekere hoogte de gelegenheid 'onder ons' te zijn. Uit onderzoek blijkt dat sociaal contact tussen bewoners van woonbuurten beter en intensiever is, wanneer de bewoners wat betreft leefstijl en/of sociale kenmerken op elkaar lijken (Musterd en Ostendorf 2000). Deze aanbeveling moet men reukeljk toepassen. Het gaat er niet om dorpen te realiseren voor alleen maar 'mijnheer de directeur', het gaat er wel om deze welstandscategorie een plek te geven in het dorp, evenals de jeugdige starter en de oudere dorpsgenoot die zijn avond het liefst in zijn eigen dorp wil doorbrengen. Binnen een dorp kunnen ook accentverschillen bestaan tussen verschillende buurtjes. Ook de aanwezigheid van drie generaties in een dorp kan cohesie-bevorderend werken. Ouderen kunnen bijvoorbeeld op kleine kinderen passen of zich inzetten voor het verenigingsleven. Jongeren kunnen ouderen gezelschap houden of klusjes en boodschappen voor ze doen.

Voorzieningen: de kracht van zwakke bindingen

Een laatste begunstiger is het realiseren van zoveel mogelijk nabije voorzieningen. Dit betekent een halt toeroepen aan de exodus van voorzieningen. De middenstand, het postkantoor, het bankfiliaal, de bushalte, het politiebureautje en de basisschool zijn uit veel dorpen verdwenen. De plattelandsdokter met zijn huisapotheek lijkt te volgen en zelfs streekziekenhuizen staan ter discussie. Heel veel voorzieningen zijn voor dorpsbewoners steeds meer op afstand komen te staan. De reactie van dorpsbewoners is bekend. Met een of twee auto's en een diepvrieskist laten ze zich niet uit het veld slaan. De vraag is of dat ideaal is. De publiciste Pauline Terreehorst (1997)

protesteert tegen deze ontwikkeling. 'Mannen en vrouwen laten al meer dan een eeuw merken dat ze alles binnen handbereik willen hebben', schrijft ze. En ze vraagt zich af of het mogelijk is 'een goed leven' dan wel 'een volledig leven' te leiden op de plek waar je woont, en minder dan nu voor werk, boodschappen, zorg, natuur, recreatie en vertier als 'autonome' door het leven te moeten gaan. Voorzieningen op loopafstand zorgen bovendien voor tal van 'zwakke bindingen'. De term is van Granovetters (1973). Daaronder verstaat hij relaties met meer of minder vage bekenden in de sfeer van de buurt en de school. Je kent iemand, je groet iemand, je maakt een praatje, je informeert naar iemands wel en wee. En dat is het. Maar juist de kracht van de zwakke bindingen kan fungeren als een vorm van cement binnen een dorpsgemeenschap. Vandaar dat basisscholen, dorpshuizen en verenigingen belangrijk zijn. Het zijn allemaal plekken waar zwakke bindingen kunnen worden gelegd.

Er lijkt zich trouwens een kentering te voltrekken wat betreft de voorzieningenexodus. We zien galerietjes, cafés en restaurantjes zich vestigen in dorpen met toeristisch potentieel in door de smid en de boer verlaten panden. Maar ook het dorpshuis met een pluspakket heeft de wind mee. Er ontstaan steeds meer multifunctionele accommodaties waar bewoners elkaar ontmoeten, de fanfare en de toneelvereniging kunnen oefenen, maar waar ook plaats is voor de bibliotheek, politie, thuiszorg en commerciële dienstverlening (winkel, geldautomaat, horeca, VVV-info).

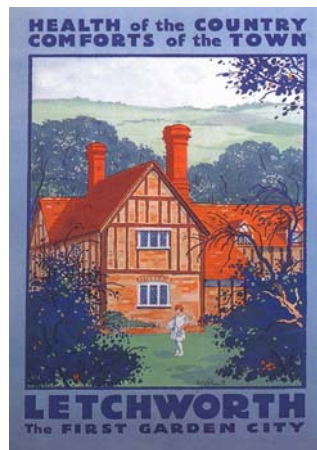
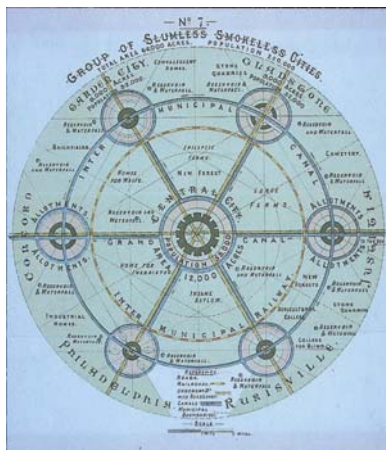
4. Ontwerpen van sociale gemeenschappen

In het voorgaande hoofdstuk werd 'bouwen op maat' geïdentificeerd als één van de begunstigers van sociale cohesie. Sinds het proces van verstedelijking in de negentiende eeuw werd ingezet, houden stedenbouwkundigen en planologen zich bezig met de vraag hoe sociale samenhang in de gebouwde omgeving kan worden gestimuleerd. In feite tekende zich in de negentiende en twintigste eeuw een cyclisch proces af, waarin stedenbouwers zich afwisselend lieten inspireren door dorpse ideaalbeelden en metropolitane verstedelijkingsvisies. In de oriëntatie op dorpse beelden van kleinschaligheid en geborgenheid speelt het gedachtegoed van Ebenezer Howard, geestelijk vader van de tuinstad, een prominente rol.

Het tuinstadmodel van Ebenezer Howard

Vrijwel alle stromingen die kleinschaligheid en sociale evenwichtigheid inzetten als recept tegen de voortschrijdende verstedelijking, zijn schatplichtig aan de tuinstadfilosofie, zoals die door Ebenezer Howard in 1898 werd gepresenteerd in het boek *Garden Cities of To-Morrow*. In 'the marriage of town and country' kwamen alle voordelen van de stad, zoals werkgelegenheid, winkels, uitgaansvoorzieningen, kunst en cultuur samen met de vergezichten, parken, frisse lucht en de kabbelende beken van het landelijk gebied. Daarmee stond de tuinstad garant voor het welbevinden van de stedeling.

Het tuinstadmodel is opgebouwd uit concentrische cirkels, waarbij beloopbaarheid als criterium voor de maatvoering geldt. De zelfvoorzienende stad biedt plaats aan 32.000 inwoners, verdeeld over zes verkeersluwe kernen en onderling verbonden door boulevards. Het centrum wordt gevormd door een park met overkoepelende publieke voorzieningen, zoals stadhuis, museum en bibliotheek. In de kernen worden scholen,

kerken en voorzieningen centraal in het groen ondergebracht. Het interessante aan de tuinstadfilosofie is dat Howard niet alleen de stedelijke opzet tot in detail beschreef, maar ook inging op de verwerving van de benodigde 2.000 hectare bouwgrond en de wijze waarop inkomsten en uitgaven moesten worden beheerd. Bekende voorbeelden van 'zuivere' tuinsteden zijn het Engelse Letchworth en Welwyn en Radburn (New Jersey) en Greenbelt (Maryland) in de Verenigde Staten.

Hoewel in Nederland geen klassieke tuinsteden gebouwd zijn, verzeen in de eerste decennia van de twintigste eeuw wel stadswijken die geïnspireerd waren door het model van Howard. Deze tuindorpen zijn opgezet in kleinschalige milieus met veel architectonische variatie. De menselijke maat is er leidend. Bekende voorbeelden zijn de Amsterdamse tuindorpen Nieuwendam en Oostzaan en het Rotterdamse Vreewijk. Verschillende tuindorpen waren zogenaamde fabriekskolonies, ontwikkeld door fabrikanten en grootindustriëlen om hun werknemers arbeidsrust te bieden. Niet alleen de stedenbouwkundige opzet en de architectuur waren er gebaseerd op de tuinstad; dat gold ook voor de visie op het welzijn van de arbeider. Voorbeelden van fabriekskolonies zijn Geitenkamp in Arnhem, gebouwd door Akzo, het door Stork gebouwde Tuindorp 't Lansink in Hengelo en het Philipsdorp in Eindhoven.

Modernistische stedenbouw

In de eerste helft van de twintigste eeuw kwam ook de modernistische stedenbouw tot ontwikkeling, die zich juist afzette tegen dorpse kleinschaligheid. De CIAM-beweging (Congres Internationaux d'Architecture Moderne) was geïnspireerd door de stedelijke filosofie van Le Corbusier en propageerde grootschalig opgezette wijken met hoogbouw en veel (semi-)openbaar groen. Dankzij voldoende licht, lucht en ruimte was het welzijn van de stadsbewoner gewaarborgd, zo dachten de modernisten. Daarbij hoorde een strikte scheiding van de functies wonen, werken, recreatie en verkeer. Hoewel de eerste CIAM-wijken dateren uit de jaren dertig, kreeg de beweging echt voet aan de grond na de Tweede Wereldoorlog. Vrijwel alle naoorlogse uitbreidingswijken werden in deze periode van woningnood ontwikkeld volgens de uitgangspunten van CIAM. Ook op het platteland werd modernistische stedenbouw toegepast. Het dorp Nagele in de Noordoostpolder is daarvan een bekend voorbeeld. Het geometrische stratenpatroon werd ingebed in de verkaveling van het polderlandschap.

De vitaliteit van het tuindorp

Pas eind jaren zestig kreeg de tuinstadfilosofie een echte Nederlandse pendant. In de recent drooggelegde Flevopolder werd de meerkernige stad Almere ontworpen. De stad werd opgebouwd uit vijf losse, zelfstandige kernen, van elkaar gescheiden door groengebieden. Niet alleen kan de herontdekking van Howards tuinstad worden uitgelegd als een reactie op de CIAM-beweging, die decennialang de stedenbouw had

gedicteerd. Ook stond stedelijkheid in die periode, als gevolg van processen van city-vorming en suburbanisatie, in een kwaad daglicht. Almere Haven, de eerste kern, werd daarom opgezet als een Zuiderzeestadje, compleet met grachtjes en trapgeveltjes. In de volgende kernen, ontwikkeld in de jaren tachtig en negentig, werd minder sterk vastgehouden aan het streven naar een dorpsklimaat. Vijfentwintig jaar en 175.000 inwoners later heeft men het polynucleaire model voorzichtig losgelaten ten gunste van een wat stedelijkere profilering. De kernen schurken wat tegen elkaar aan, wat resulteert in een hybride stedelijkheid: Almere is stad noch dorp. Het stadsbestuur worstelt met een dilemma: verder verstedelijken of juist verdorpen?

Terwijl de meeste vroeg-twintigste-eeuwse tuindorpen – vooral dankzij hun ruimtelijke kwaliteit – de tand des tijds hebben doorstaan en nog steeds floreren als woonmilieu, vindt in tal van naoorlogse CIAM-wijken stedelijke herstructurering plaats. In tegenstelling tot de compacte tuindorpen bleek de monotone strokenbouw kwetsbaar. Veel van deze buurten werden het toneel van processen van sociale segregatie en concentratie van achterstanden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in veel herstructureringsvisies impliciet wordt teruggegrepen op het tuinstadmodel. Steeds meer architecten en stedenbouwers laten zich in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw leiden door ‘de menselijke maat’, zowel in stedelijke als meer landelijke opgaven. De herwaardering van de tuinstad lijkt mede ingegeven door de eerder geschetste comeback van het landelijke wonen. Het tuindorp is immers het dorp in de stad.

De comeback van de menselijke maat

Ook in vinex-ontwikkelingen is de hang naar kleinschaligheid waarneembaar. Werd de eerste generatie vinex-wijken nog bekritiseerd vanwege het grootschalige en een-vormige karakter, nu vormt ook in steeds meer vinex-ontwikkelingen de menselijke maat de leidraad. Zo liet Ashok Bhalotra zich in zijn stedenbouwkundig ontwerp voor de Amersfoortse wijk Kattenbroek inspireren door de structuur en geborgenheid van de Amersfoortse binnenstad. Met Kattenbroek wilde Bhalotra een gezonde, vrolijke en

Vinex-locatie Vijfhuizen (Haarlemmermeer)

De Veste (Brandevoort)

Kattenbroek

veilige woonomgeving creëren. De leidende thema's 'reizen en thuis zijn' en 'de vier seizoenen' werden architectonisch uitgewerkt aan de hand van metaforen: de Ring, de Laan der Hoven, de Verborgene Zone, Het Masker, De Kreek en De Steeg (Wallis de Vries 1997). Een recent voorbeeld is De Veste, onderdeel van de Helmondse wijk Brandevoort van de Luxemburgse stedenbouwkundige Rob Krier. Net als oude dorpen bestaat de wijk uit een netwerk van smalle en bredere straten en pleinen, die aansluiten op bestaande wegen en lanen. De wijk moest een eenheid vormen, met nostalgische architectuur die de Brabantse identiteit zou versterken. In de bouwblokken zijn gemengde functies opgenomen, zoals winkels en cafés.

Dergelijke ontwikkelingen beroepen zich op vormen van retro-architectuur en -stedenbouw die niet onomstreden zijn. Want in de zoektocht naar identiteit grijpt men veelal liever terug op nostalgische concepten dan dat wordt aangesloten bij cultuurhistorische en landschappelijke elementen. Zo richtte Krier zich in Brandevoort niet op de Brabantse stedenbouw, maar kopieerde hij de Hollandse stedenbouw. Kees Christiaanse (2000) stelt dat de modernistische architectuur onder vuur ligt: "De modale Nederlander haat moderne architectuur net zo erg als zijn burens. Hij geeft de voorkeur aan een decorated shed. De Nederlandse modernisten worden van alle kanten belaagd. Vanuit het Oosten door Rob Krier en andere neo-romantische epigonen van de Midden-Europese stad en vanuit het Westen door Leon Krier, Prins Charles en het New Urbanism. Binnenshuis waren paradijsvogels als Ashok Bhalotra en Sjoerd Soeters al bezig de zwakte der modernisten uit te hollen. Deze trend heeft inmiddels onomkeerbaar wortel geschoten in het Nederlandse architectuurlandschap."

5. New Urbanism

In de Verenigde Staten ontwikkelde zich in de jaren tachtig de stedenbouwkundige stroming New Urbanism. Vanuit de overtuiging dat stedenbouw en architectuur een gemeenschapsgevoel onder de bewoners kunnen opwekken, creëert New Urbanism dorpen en buurten die gevarieerd en compact zijn. Net als de tuinstadfilosofie vindt de stroming haar voedingsbodem in de kwalijke omstandigheden in de onveilige binnensteden. New Urbanism is echter vooral een reactie op de anonimiteit en eenvormigheid van de Amerikaanse suburbs. Alvorens dieper in te gaan op de uitgangspunten en verschijningsvormen van New Urbanism, schetsen we kort het klimaat waarin de beweging tot stand is gekomen.

Urban sprawl

Grofweg de helft van de Amerikanen woont in een suburb. De aantrekkingskracht is dezelfde als van de Nederlandse vinex-wijken: een eigen huis met een tuin, betere scholen en minder criminaliteit dan in de stad. De dichtheid in de suburbs ligt vele malen lager dan in de vinex – alle huizen zijn vrijstaand op grote kavels. Het monotone grid wordt eindeloos herhaald. Daarbij zijn de suburbs puur op de auto gericht. Voetgangers zijn zeldzaam. Vaak ontbreken er zelfs trottoirs. Er is daardoor nauwelijks levendigheid op straat en door de geïsoleerde ligging van de woningen is ook de sociale controle gering. Sociale onveiligheid is het gevolg. Daarbij is er sprake van strikte functiescheiding. Reeksen van woonblokken worden afgewisseld met voorzieningstrips die bestaan uit een benzinestations, supermarkten, fastfood-ketens, motels en parkeerterreinen. Deze urban sprawl, de eindeloze reproductie van woonblokken en voorzieningstrips, leidt niet alleen tot lange reistijden en files, maar bij velen resulteert het leven in de suburb ook in vervreemding, vereenzaming en anonimiteit.

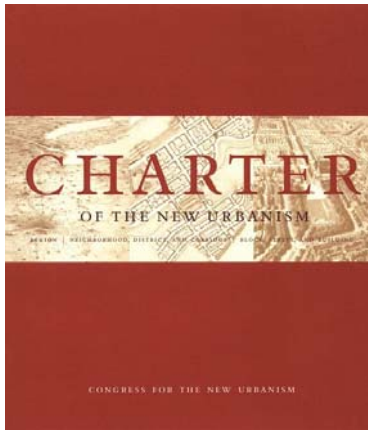

Gated communities

Veel welgestelde Amerikanen die de onveilige binnensteden ontvluchten, prefereren afsluiting van de boze buitenwereld boven de anonimiteit van de suburb. Naar schatting woont inmiddels 12 procent van de Amerikanen (bijna 32 miljoen) in een gated community. Net als in de common interest developments, die zich sinds de jaren zestig verheugen in groeiende populariteit, betalen de bewoners van de gated community voor de voorzieningen die gemeenschappelijk eigendom zijn, en waarvan het gebruik exclusief aan hen is voorbehouden. De inwoners worden verplicht lid van een vereniging van eigenaren, die de bewoners niet alleen aan hun betalingsplicht houdt, maar vaak ook zeggenschap heeft over het gedrag van de leden. Dat kan ver gaan: zo is het in sommige CID's verboden om in de eigen tuin te lopen, een grote hond te hebben of politieke bijeenkomsten te organiseren. De gated community is een CID met beveiliging en bewaking exclusief voor en gefinancierd door de bewoners. De hekken, muren en slagbomen houden alle gevaren buiten. De problemen van de binnensteden en de suburbs – veel criminaliteit, weinig sociale cohesie – worden er niet opgelost, maar buitengesloten. De sociale samenhang komt vooral tot uiting in sociaal-economische gelijkgestemdheid.

Hoewel gated communities vooral ontstaan in samenlevingen waar de overheid een kleine rol heeft als het gaat om zorg voor collectieve voorzieningen (Aalbers 2001), wordt ook in Nederland de behoefte aan veilig afgesloten woongebieden zichtbaar – zij het in verkapte vormen. Niemand verbaast zich meer over particuliere bedrijfs-terreinen, afgesloten hofjes en bungalowparken. Steeds vaker ook worden geluidswallen, waterpartijen en wegen gebruikt om woongebieden af te schermen. Voor projectontwikkelaars is veiligheid in toenemende mate een belangrijk thema. En wat biedt meer bescherming dan muren, sloten en hekken? Ook in de Nederlandse stedenbouw is de muur in opkomst. Aan de rand van Den Bosch verrijst op dit moment de chique woonwijk De Haverleij. De wijk, van de hand van Sjoerd Soeters, bestaat uit

The New Urbanism: creating livable sustainable communities:

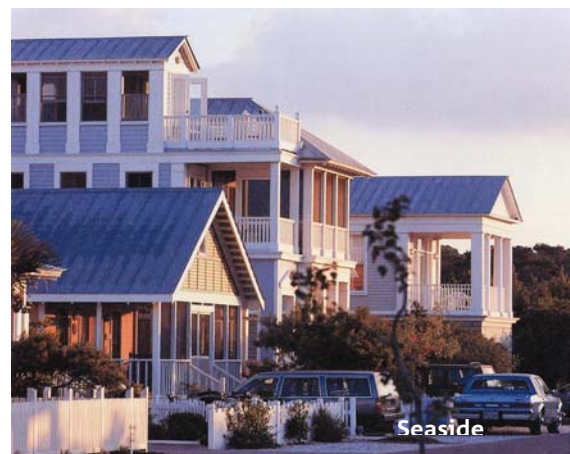
1. Beloopbaarheid
2. Bereikbaarheid & verknoptheid
3. Functiemenging & sociale diversiteit
4. Menging van woningtypes
5. Kwalitatief hoogwaardige architectuur en stedenbouw
6. Traditionele stedenbouwkundige opzet
7. Hoge dichtheid
8. Openbaar vervoer boven automobiliteit
9. Duurzaamheid
10. Kwaliteit van leven

negen kasteelcomplexen met hoge muren, een golfbaan exclusief voor bewoners en een eigen basisschool.

Tien principes

New Urbanism belichaamt de tegenreactie op de grootschaligheid en anonimiteit van de uitgedijde suburbs, het verval van de binnensteden en de geslotenheid van gated communities. De stroming, die in 1993 officieel haar naam kreeg met 'The Congress for New Urbanism', laat zich inspireren door het negentiende-eeuwse Amerikaanse dorp. Ze wordt daarom ook wel neotraditionalisme genoemd. Met een overzichtelijk stratenplan en duidelijke bouwvoorschriften creëert New Urbanism plekken met een sterke identiteit. Alleen daar kan volgens de grondleggers Andres Duany en Elizabeth Plater-Zyberk een sociale gemeenschap worden geschapen die beschut en vertrouwd is, waar burgers zich veilig en geborgen voelen. Een suburb zonder sprawl, een gated community zonder muren.

De filosofie van New Urbanism is vastgelegd in tien vuistregels, waarbij benadrukt wordt dat deze geen romantische toverformule vormen, maar een stelsel principes dat van alle tijden is, dat net zo goed in een bestaande stad kan worden toegepast als op een nieuwe locatie. In het kort komen ze op het volgende neer. De stedenbouwkundige opzet is kleinschalig en compact. In de stad wordt zowel gewoond als

gewerkt. De smalle straten met trottoirs zijn toegesneden op de voetganger. Winkels en voorzieningen zijn voor alle bewoners op loopafstand. Autogebruik wordt ontmoedigd ten gunste van de ontwikkeling van trein en light rail. Verschillende woningtypes staan in hoge dichtheden door elkaar. De huizen zijn opgetrokken in historische stijlen. Dure koopwoningen worden afgewisseld met kleinere woningen en huurappartementen, om een diverse bevolking aan te trekken wat betreft leeftijd, sociale klasse en cultuur. Volgens de New Urbanists waarborgen deze condities een hogere kwaliteit van leven dan de bestaande steden of de suburbs.

Het gedachtegoed van New Urbanism kreeg in de jaren tachtig voor het eerst gestalte in Seaside, een nederzetting van 450 huizen in Noord-Florida aan de Golf van Mexico. De houten huizen met roomwitte houten tuinhokjes staan dicht op elkaar en in de smalle straten liggen vrolijke rode klinkertjes. Langs het strand staan blinkend witte paviljoens. Tracy Metz bezocht het dorp in 1996: “Alles in Seaside is geruststellend. Maar tegelijkertijd heeft het iets van speelgoed op ware grootte. Een beetje bladderende verf zou een verademing zijn.” Maar het dorp is een ongekend succes. De grondprijzen zijn in tien jaar verviervoudigd, waardoor alleen de rijken zich er een huis kunnen veroorloven. Dat heeft echter tot gevolg dat Seaside vijftien jaar na de oplevering van de eerste woningen vooral veel weg heeft van een vakantiedorp: het overgrote deel van de eigenaren gebruikt zijn woning alleen tijdens de vakantie en verhuurt deze de rest van het jaar.

Naast Seaside zijn Kentlands (Maryland), Laguna West (California) en Windsor (Florida) bekende voorbeelden van New Urbanism. Het meest spraakmakend is echter Celebration, twintig kilometer ten zuiden van Orlando. Het dorp ligt op een steenworp afstand van Disney World en is ontwikkeld door The Walt Disney Company. “The destination your soul has been searching for”, vermeldt een billboard langs de hoofdweg. In 1997 werden de eerste woningen opgeleverd. Uiteindelijk moet Celebration plaats bieden aan 20.000 inwoners. De huizen zijn keurig geverfd in pasteltinten. Ieder huis heeft een veranda aan de straat om het onderlinge contact tussen bewoners te stimuleren. Kopers kunnen kiezen uit verschillende historiserende woningtypes: van het negentiende-eeuwse New England House tot het Greek Revival House. De publieke gebouwen zijn ontworpen door gerenommeerde architecten als Cesar Pelli en Aldo Rossi. Ook in Celebration is alles brandschoon: nergens hondenpoep, onkruid, vuilnis of roestige auto's. Het dorp doet aan als een filmset zonder crew.

Nederland maakte begin jaren negentig voorzichtig kennis met New Urbanism in het Zeeuwse vakantiepark Port Zélande, eigendom van Center Parcs. In een hoge dichtheid (70 woningen per hectare) staan witte vakantievilla's, opgetrokken in Zuid-Franse stijl, gegroepeerd rondom een jachthaven. Volgens architect Zeelenberg appelleert het park aan een hang naar romantiek: "Wie een week in een resort verblijft, wil de waarden uit het verleden met het comfort van nu" (Huisman 2001). Ook elders in Zeeland verrezen vakantieoord van de hand van Zeelenberg, die geïnspireerd zijn op New Urbanism. Het belangrijkste verschil met hun Amerikaanse equivalenten is dat aan deze vakantiedorpen geen sociale ambities ten grondslag lagen. Alleen de compacte opzet en de folkloristische esthetiek vonden navolging.

New Urbanism in de praktijk

De New Urbanism-dorpen mogen dan een wat artificiële indruk maken, het leven is er geordend en gestructureerd. Niet alleen dankzij de menselijke maat, de eenduidige opzet en de nostalgische architectuur. Het komt ook door de in de koopvoorwaarden opgenomen Convenants, Conditions & Restrictions (CC&R's), die het uniforme gezicht van het dorp moeten waarborgen. Zo mag er in Celebration geen was buiten hangen, geen antenne op het dak staan of politieke affiche voor het raam hangen. Auto's mogen niet langer dan twee dagen op dezelfde plek staan. De kleuren van de gevels zijn voorgeschreven, net als de planten en de grassoort in de tuin. Gordijnen moeten wit zijn. Alles wordt streng gecontroleerd door de Residential Owners Association. Celebration heeft dan ook geen democratisch gekozen gemeenteraad. The Celebration Company bestuurt het dorp als een commercieel bedrijf.

Daarmee bouwt ook New Urbanism voort op de common interest developments. Niet de toewijding en sociabiliteit van de bewoners, maar een reeks opgelegde regels en verordeningen en een strikt handhavingsbeleid zorgen voor de orde, netheid en stabiliteit. Metz (1996) wijst op de dubbelzinnigheid: in een land waar de afkeer van de overheid breed gedragen wordt, is het opmerkelijk hoezeer mensen zich in hun privé-sfeer vrijwillig aan regels en plichten onderwerpen die veel strenger en bemoeizuchtiger zijn dan de overheid ooit zou voorschrijven. Het geforceerde karakter van de sociale cohesie uit zich op verschillende manieren. In Celebration begeven mensen zich nauwelijks op straat. Ondanks het ontmoedigingsbeleid stappen de bewoners massaal in de auto. De veranda's staan er meestal ongebruikt bij. Een kritische bewoner: "De veranda's zijn een metafoor voor Celebration: ziet er leuk uit, maar het betekent niks. Mensen die hier een soort utopie verwachten zijn ongelooflijk naïef" (Van Bergeijk 2001). Het belangrijkste dat de inwoners van deze droomdorpen lijkt te binden, is hun zoektocht naar de ideale woonplek.

Een verklaring voor de discrepantie tussen de principes en de praktijk van New Urbanism ligt in het uitblijven van de gewenste functiemenging. In verschillende projecten kwam ook de geplande werkgelegenheid moeizaam van de grond. Katz (1994) inventariseerde projecten die ontwikkeld werden volgens New Urbanism. In de projectgegevens valt op dat de realisatie van de voorzieningen veelal achterblijft bij de woningproductie. Een probleem dat zich overigens ook voordoet in Nederlandse vinex-wijken. In Seaside was in 1994 slechts 30% van de geplande voorzieningen gerealiseerd tegenover 70% van de woningen. De basisschool liet meer dan tien jaar op zich wachten. Kleine buurtwinkels blijken vaak nauwelijks levensvatbaar. In Celebration werden de voorzieningen wel gelijktijdig met de woningen opgeleverd, maar die zijn dan ook allemaal eigendom van Disney. Toch verliep ook hier niet alles volgens plan. De school kende een moeizame start. De leerprestaties waren ondermaats en alle leerkrachten die in 1997 aantraden, waren binnen vier jaar weer vertrokken (Van Bergeijk 2001).

Er zijn meer factoren die New Urbanism kwetsbaar maken. Metz (1996) legt uit dat investeerders en ontwikkelaars in de VS zich niet altijd willen committeren aan het compacte bouwen, waardoor een suburb ontstaat, opgetuigd met trottoirs en nostalgische façades. De ontwikkeling van light rail of de aansluiting op openbaar- vervoersnetwerken komt zelden van de grond, want initiatieven om de Amerikanen uit de auto te krijgen liggen politiek erg gevoelig. Het grootste verschil tussen de Verenigde Staten en West-Europa ligt evenwel in het feit dat bij ons overheden besluiten over stadsuitbreidingen en groeikernen en vervolgens – vaak in samenwerking met private partijen – de infrastructuur financieren. In de Verenigde Staten is dit hele proces in handen van particuliere ontwikkelaars. En de markt kiest doorgaans de weg van de minste weerstand.

Lessen voor Nieuwe Dorpen

Het is opvallend hoezeer New Urbanism radicale reacties oproept. Voorstanders zijn, vooral in de Amerikaanse literatuur, lyrisch. Maar wie er niet in gelooft, brandt het compleet af. Het zijn vooral de kunstmatigheid en de folkloristische architectuur die op weerstand stuiten. Dat de houten gevels en hekjes in werkelijkheid nogal eens van hard plastic zijn, versterkt de indruk van een dun decor van wegwerpstedelijkheid, dat associaties oproept met pretparken en vakantieoordens. De principes van New Urbanism maken echter vooral nieuwsgierig. Het streven naar kleinschaligheid, functiemenging, beloopbaarheid en een levendige openbare ruimte biedt op het eerste gezicht interessante aanknopingspunten voor de ontwikkeling van Nieuwe Dorpen. Het is echter een concept dat niet rechtstreeks gekopieerd moet worden. Wel kunnen uit de ervaringen met New Urbanism waardevolle lessen worden getrokken.

In de eerste plaats toont de praktijk van New Urbanism aan dat sociale cohesie, vertrouwdsheid en levendigheid niet gecreëerd kunnen worden met smalle straatjes en nostalgische bebouwing alleen. De uitgangspunten zijn eenzijdig ruimtelijk georiënteerd, terwijl een genuanceerde visie op de sociale dynamiek van een dorps- gemeenschap ontbreekt. Volgens Beunderman (2002) valt New Urbanism daarmee ten prooi aan haar eigen fysisch-deterministische maatschappijvisie. De beweging zet zich via stedenbouw, architectuur en regelgeving af tegen de gecriminaliseerde binnen- steden en de urban sprawl in de suburbs. Zo wordt gesuggereerd dat al deze problemen zijn toe te schrijven aan verkeerde beslissingen van planners en architecten. De fundamentele sociaal-economische en culturele processen die aan de problemen ten grondslag liggen, worden door de New Urbanists daarmee gereduceerd tot een historiserende vormtaal. Dat maakt New Urbanism tot een slecht zittend maatpak: met zorg gemaakt, maar zo strak afgewerkt dat het de doorbloeding belemmert.

De tweede les van New Urbanism is dat het werken met statische, esthetische eindbeelden geen vruchtbare weg is om te komen tot de ontwikkeling van Nieuwe Dorpen. Onderzoek wijst uit dat het dorpscentrum als woonmilieu zeer in trek is onder dorpsbewoners. Ook dorpelingen zijn blijkbaar op zoek naar dynamiek, want ze willen daar wonen waar 'het' gebeurt. Uit interviews met inwoners van het Friese Opsterland kwam naar voren dat ook zij veel waarde hechten aan levendigheid, kleinschaligheid en een eigen identiteit (NIZW 2002). De dorpsbewoners hebben oog voor de sociale dynamiek van het dorp. De jongere die nu overlast veroorzaakt, is straks een gerespecteerde dorpsbewoner. De bevolking verandert, activiteiten veranderen. Een dorp is nooit af. Het is het platform voor sociale interactie. Daarom moet het dorp in staat zijn zich in sociale, culturele en economische zin te vernieuwen. Dat schept het beeld van een dynamisch dorpsmilieu, waarbij het statische concept van New Urbanism schril afsteekt.

De derde les is dat sjablonen of universele succesformules het lokale veronachtzamen. De basisprincipes van New Urbanism (kleinschaligheid, levendigheid, functiemenging) kunnen in veel dorpsontwikkelingen een leidraad vormen, maar hoe specifieker het concept wordt gedefinieerd, hoe meer de schoen gaat wringen. Daarmee laat New Urbanism te weinig ruimte om aan te sluiten bij de lokale sociale, culturele, historische en landschappelijke kenmerken, die van cruciaal belang zijn voor de uitwerking van een eigen dorpsidentiteit. Modder (2002) benadrukt dat de planningsopgave voor Nieuwe Dorpen uitermate gevarieerd is. Er is maatwerk nodig. Het Nieuwe Zeeuwse Dorp ziet er heel anders uit dan het Nieuwe Veenkoloniedorp of het Oost-Brabantse Dorp. Het gaat erom die specifieke elementen te verankeren in de ontwikkeling van Nieuwe Dorpen.

De laatste les is dat een dominant vormendiscours ertoe leidt dat de (dorps)bevolking zichzelf uitsorteert. Vooral conservatieve, welgestelde blanke Amerikanen voelen zich aangetrokken tot New Urbanism en schaffen de illusie van een stabiele droom-samenleving aan (Beunderman 2002). De ambitie van de New Urbanists om tot een afspiegeling van de bevolking te komen wat betreft leeftijd, sociale klasse en etniciteit, komt nergens uit de verf. Dat de geplande huurwoningen zelden de realisatiefase bereiken en de Cottage Homes en Victorian Houses vaak meer dan \$300.000 kosten, draagt hier ongetwijfeld aan bij. Sterker dan het geval is bij New Urbanism, ligt aan de opgave voor Nieuwe Dorpen een maatschappelijke doelstelling ten grondslag: het creëren van vitale, levensloopbestendige gemeenschappen. De ruimtelijke uitwerking moet zich dan ook schikken naar die doelstelling.

6. Nieuwe Dorpen, nieuwe doelgroepen

Het marktpotentieel van New Urbanism werd onder meer gebaseerd op een opiniepeiling uit 1989, waaruit bleek dat minder dan een vijfde van de Amerikanen nog in een stad wil wonen. Veruit het populairste woonmilieu was de small town (34 procent), gevolgd door de suburb en de boerderij, beide met 22 procent (Metz 1996). De liefhebbers van de small town, zoals gecreëerd door de New Urbanists, blijken echter niet representatief voor de Amerikaanse bevolking. Van de inwoners van Celebration stemde driekwart in 2000 op George Bush. Arbeidersgezinnen en etnische minderheden ontbreken veelal in dorpen die volgens New Urbanism werden ontwikkeld.

Motivaction (2003) onderzocht in opdracht van InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster de wensen en aversies van burgers ten aanzien van het wonen in het landelijk gebied. Op basis van analyse van kwantitatieve data gaan de onderzoekers uit van een oppositie van stedelijk versus landelijk georiënteerden. In groepsdiscussies bleken de opvattingen van beide groepen op vrijwel alle onderzochte thema's sterk te verschillen. Op grond daarvan concluderen de onderzoekers van Motivaction dat voor beide doelgroepen aparte Nieuwe Dorpen moeten worden gebouwd. Deze tweedeling lijkt echter vooral ingegeven doordat er in de discussies weinig aandacht bestond voor de graduele verschillen in het landelijk gebied. Te sterk is het onderzoek gebaseerd op stereotiepe beelden.

De scheidslijn tussen stedelijk en landelijk georiënteerden is diffuser geworden. De WRR concludeert in haar recente studie 'Stedelijke bewegingsruimte over veranderingen in stad en land' (2002) dat stedelijke leefstijlen algemener zijn geworden. Hoewel er verschillen blijven bestaan, zijn stad en platteland meer en meer in fysieke, sociale

en culturele zin vervlochten geraakt. Volgens de WRR heeft 66 procent van de bevolking een traditionele leefstijl, 20 procent een transitionele leefstijl en slechts 14 procent een moderne leefstijl. Een 'moderne' leefstijl houdt in dat mensen weinig afhankelijk zijn van andere familieleden, niet sterk gehecht zijn aan hun woonplaats en een gematigde tot sterke vrijetijdsoriëntatie hebben. Een 'traditionele leefstijl' betekent dat mensen sterk gehecht zijn aan hun woonplaats, sterk afhankelijk zijn van familieleden, en een zwakke tot gematigde vrijetijdsoriëntatie hebben. Een 'transitionele leefstijl' zit ertussenin. De leefstijl is modern wanneer gekeken wordt naar de vrijetijdsoriëntatie en de geringe gehechtheid aan de woonplaats, maar traditioneel omdat er sprake is van een sterke familieafhankelijkheid.

In de studie van de WRR komt ook een sterk verband tussen leefstijl en woonplaatskeuze naar voren. Mensen met een moderne leefstijl tref je verhoudingsgewijs vaker aan in een stedelijke woonregio, mensen met een traditionele levensstijl verhoudingsgewijs vaker in een landelijke woonregio. De WRR stelt ook vast dat de traditionele leefstijl langzaam aan het verdwijnen is. Er is een dynamiek waarneembaar van traditioneel naar transitioneel en modern. De groepen transitionelen en modernen nemen in omvang toe, ten koste van de groep met een traditionele leefstijl. Het lijkt erop dat Motivaction deze verschuiving in haar onderzoek veronachtzaamd heeft. De eerder genoemde comeback van het dorpsmilieu lijkt namelijk voor een belangrijk deel aan deze verschuiving toe te schrijven. De teleforenzen, de twee-adressenbewoners en de fitte vutters laten zich gezien hun vestigingspatroon en vrijetijdsoriëntatie niet tot de traditionelen rekenen. Het zijn juist deze mensen, die hun eigen mixture van openheid en geslotenheid assembleren, die een interessante doelgroep vormen voor de Nieuwe Dorpen.

Een belangrijk motief om Nieuwe Dorpen te ontwikkelen, zo betogen Beun en Hillebrand (2003), ligt in de noodzaak om de sociale verarming van het platteland tegen te gaan. Veel dorpen zijn vergrijsd. Het verenigingsleven verschaalt en het draagvlak van de voorzieningen neemt af. Nieuwe Dorpen moeten daarom voorzien in doorstroommogelijkheden voor de lokale bevolking, zodat jongeren en gezinnen een

woon- en werkcarrière kunnen opbouwen. Niet alleen is de woningvoorraad ontoereikend om starters te huisvesten, ook is er voor deze groepen vaak onvoldoende werkgelegenheid. En wie wel werk heeft, slaagt er in veel gevallen niet in om adequate oplossingen te vinden voor de zorg voor de kinderen. Ook wat betreft de nieuwe instroom verdient het aanbeveling om starters en jonge gezinnen aan te trekken. Jonge ouders zijn doorgaans heel actief in de lokale gemeenschap – bijvoorbeeld rond de school of de organisatie van activiteiten voor kinderen. Daarmee levert deze groep een belangrijke bijdrage aan de sociale samenhang.

7. Sociale infrastructuur

Ook de voorzieningenstructuur kwam naar voren als een begunstiger van sociale cohesie. In de jaren zestig investeerde de overheid fors in multifunctionele voorzieningenaccommodaties in het landelijk gebied, veelal in de vorm van dorpshuizen. Deze centra voldoen echter niet meer aan de wensen en behoeften van de huidige dorpsbewoner. Ze zijn toe aan modernisering. Voorzieningen en bewoners hangen met elkaar samen. Streven naar een gevarieerd samengestelde dorpsbevolking betekent dat het dorp een aantrekkelijke vestigingsplaats moet vormen voor de gewenste doelgroepen. Voorzieningen vormen daarin een belangrijk planningsinstrument. Zowel in nieuwe als in bestaande plattelandsgemeenschappen is behoefte aan instroom van jonge gezinnen en starters. De vraag is nu welke randvoorwaarden de Nieuwe Dorpen via het voorzieningenaanbod zullen moeten scheppen om deze doelgroepen aan te trekken en vast te houden. Hieronder gaan we daarom in op de leefstijlen en de voorzieningenbehoefte van de toekomstige dorpsbewoners. Daarbij wordt in het bijzonder aandacht besteed aan de aanbevelingen van de Stuurgroep Dagindeling, die begin 2002 een investering van 1,2 miljard euro bepleitte voor de ontwikkeling en bouw van multifunctionele accommodaties in de komende acht jaar.

Combineerders van arbeid en zorg

Hoewel de arbeidsparticipatie van vrouwen in het landelijk gebied achterblijft bij stedelijke gebieden, is het platteland met een inhaalslag bezig (Breedveld e.a. 2001). Ondanks het feit dat steeds meer vrouwen in het landelijk gebied willen gaan werken, slagen ze daar slechts gedeeltelijk in (Van der Kooij 2003). Het blijkt problematisch om geschikt (deeltijd)werk te vinden in de directe woonomgeving. Veel minder lijkt de oorzaak te liggen in het ontbreken van mogelijkheden voor zorg en opvang van de kinderen, want in gemeenschappen op het platteland speelt het informele circuit nog steeds een belangrijke rol: buurvrouwen, familieleden en gastouders zijn beschikbaar

als oppas. Met de verwachte toename van het aantal taakcombineerders – mensen die arbeid en zorg voor ouders of kinderen combineren – neemt de druk op dit informele netwerk echter toe. De sociale infrastructuur in het landelijk gebied is er onvoldoende op toegerust om in deze vraag te voorzien. De overheid stimuleert de combinatie van arbeid en zorg vanuit het oogpunt van bevordering van de arbeidsparticipatie van vrouwen. Daarom werd eind jaren negentig door het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid de Commissie Dagindeling in het leven geroepen, die werkt aan een ‘moderne dagindeling’, aan een betere afstemming van tijd en ruimte om arbeid en zorg beter te kunnen combineren.

Het Verweij-Jonker Instituut onderzocht de minimaal noodzakelijke sociale infrastructuur voor taakcombineerders (Nieborg e.a. 2002). Om de combinatie van arbeid en zorg mogelijk te maken, moet naast een basisschool een aanbod beschikbaar zijn van kinderopvang, tussenschoolse opvang, naschoolse opvang, tieneropvang en opvang door gastouders. Daarnaast moeten er maaltijden verstrekt worden en moeten er mogelijkheden zijn voor mensen om met elkaar in contact te treden. Vertaald naar het platteland betekent dit dat het ideale dorp beschikt over een basisschool met kinderdagverblijf en geprofessionaliseerde tussenschoolse en naschoolse opvang. Ook moeten er gastouders beschikbaar zijn én burens die af en toe kunnen oppassen. Omdat werkende ouders behoefte hebben aan specifieke, en onderlinge verschillende, dagarrangementen die aansluiten bij hun arbeidssituatie, is het gewenste pakket van opvangvoorzieningen divers.

Er zijn nog meer voorzieningen van belang voor taakcombineerders: ontmoeting (in een dorpshuis, bij een speelplek, op het sportveld), verkeersveiligheid (veilige loop- en fietsroutes), sportvoorzieningen in de buurt, een speelveld voor jong en oud, en goed openbaar vervoer. Het gaat daarbij niet alleen om de aanwezigheid en bereikbaarheid van de individuele voorzieningen, maar ook om de ‘activiteitenketen’: de voorzieningenstructuur moet zodanig ingericht zijn dat het gebruik van verschillende

voorzieningen bij of achter elkaar mogelijk is (Hidding 2001).

Een voorzieningenaanbod dat aansluit bij de wensen van taakcombineerders is niet alleen voor deze groep bewoners interessant. In de praktijk blijkt dat ook andere groepen profiteren van een dergelijk voorzieningenpakket. Het denken vanuit het perspectief van mensen die werken en zorgen draagt bij aan het denken in termen van verschillen. Kijken we bijvoorbeeld naar ouderen, dan valt op dat ze deels dezelfde wensen hebben als taakcombineerders. Ook zij hebben behoefte aan voorzieningen dicht in de buurt. Alleen het motief verschilt: voor taakcombineerders scheelt het tijd, bij ouderen gaat het om beloopbaarheid. Ten aanzien van veiligheid is er eveneens sprake van gedeelde belangen. Een veilige woonomgeving voor ouderen is vaak ook een veilige speelomgeving voor kinderen. Er zijn uiteraard ook verschillen, bijvoorbeeld in mobiliteit en behoefte aan zorg en hulpverlening. In de ruimtelijke ordening wordt meestal uitgegaan van een gemiddelde mens: mobiel, goed ter been en enigszins bemiddeld (Van Hamersveld 2003). Veel ouderen voldoen niet aan deze kwalificaties. Tegemoetkomen aan de wensen en behoeften van ouderen betekent tegemoetkomen aan de eigen wens om zo lang mogelijk zelfstandig te leven. Dat verkleint de kans dat zij een beroep op anderen moeten doen wanneer voorzieningen voor hen niet beschikbaar of bereikbaar zijn.

Combinatie van voorzieningen

De Stuurgroep Dagindeling beschouwt multifunctionele voorzieningenaccommodaties als een belangrijke voorwaarde om haar doelstellingen te kunnen realiseren.

Combinatie of clustering van voorzieningen is aantrekkelijk omdat het ruimtelijke, functionele en financiële voordelen kan bieden. Clustering staat de laatste jaren dan ook volop in de belangstelling, zowel in stedelijke als landelijke gebieden. Een greep uit de krantenkoppen over multifunctionele accommodaties in het landelijk gebied: 'De supermarkt voor welzijn en geluk', 'Van dorpshuis tot multifunctioneel centrum', 'Kulturhus is meer dan een dak delen', 'Voorzieningen dorpen samen in één gebouw'.

De verwachtingen zijn hooggespannen. Wanneer voorzieningen gebruikmaken van hetzelfde gebouw, kan dat ruimtewinst en daarmee kostenbesparingen opleveren. Clustering biedt ook functionele voordelen, doordat de voorzieningen partijen en doelgroepen bundelen die voorheen weinig of niets met elkaar te maken hadden. Het samenbrengen van verschillende voorzieningen (basisschool, kinderdagverblijf, ouderenwerk, zorg, maatschappelijk werk, etc.) biedt kansen voor synergie. Daarnaast kunnen multifunctionele voorzieningenaccommodaties de bereikbaarheid vergroten en daarmee voor de gebruikers tijdbesparend werken. Hieronder zetten we een aantal praktijkervaringen met de combinatie van voorzieningen in multifunctionele accommodaties op een rij.

Allereerst leeft de veronderstelling dat het onderbrengen van zoveel mogelijk voorzieningen onder één dak goedkoper is dan aparte voorzieningen. Collectief gebruik van basisvoorzieningen – balie, kantine, toiletten, etc. – en mogelijkheden voor dubbelgebruik drukken de kosten. Een nieuwe, multifunctionele accommodatie kan goedkoper zijn dan nieuwbouw van de afzonderlijke accommodaties, maar dat hoeft niet. Nieuwbouw vergt immers aanzienlijke investeringen. De maatschappelijke meerwaarde van multifunctionele voorzieningencentra is wel evident. De uitstraling van zo'n accommodatie kan heel positieve effecten hebben. Een aantrekkelijk gebouw nodigt uit tot gebruik en kan daarmee de sociale samenhang versterken. Ook draagt het bij aan de civic pride van de dorpsbewoners en de identiteit van het dorp.

In de tweede plaats leert de ervaring met multifunctionele accommodaties dat er grenzen zijn aan multifunctioneel ruimtegebruik. Het lijkt aantrekkelijk: een sporthal die overdag wordt gebruikt door de school en 's avonds en in het weekend door de buurt en de sportverenigingen, of een schoollokaal dat 's avonds dienst doet als cursus- of vergaderruimte. Echter, niet alleen staat regelgeving dubbelgebruik nogal eens in de weg, het vergt ook goede omgangsvormen. Gebruikers blijken vaak behoefte te hebben aan een eigen ruimte, en organisaties waken voor het behoud van hun eigen identiteit. In het ontwerp van de accommodatie moet dus veel aandacht

uitgaan naar de praktische implicaties van dubbelgebruik en naar de gelegenheid voor de gebruikers om zich ‘thuis’ te voelen. Schaal is in dit verband belangrijk: een groot gebouw met veel gebruikers kan mensen het gevoel geven te verdrinken in de zee van ruimte. Als het gaat om het ontwerpen van voorzieningenaccommodaties moet ‘de menselijke maat’ van het gebouw het uitgangspunt vormen.

In de derde plaats biedt clustering van voorzieningen in een multifunctionele accommodatie kansen om geïntegreerde dienstverlening aan te bieden, bijvoorbeeld een onderwijsaanbod dat niet alleen voor jongeren maar ook voor andere wijkbewoners toegankelijk is. Onder deze noemer vallen ook de zogenaamde dienstverleningsloketten. Bijvoorbeeld één loket waar je een boek kunt lenen, je paspoort op kunt halen, een fietskaart kunt kopen, je voor muziekles in kunt schrijven, enzovoorts. Of een dienstenwinkel waar je verschillende persoonlijke diensten kunt ‘kopen’, bijvoorbeeld op het gebied van klussen in huis, boodschappen doen, schoonmaken of oppassen. De samenwerking die nodig is om deze vorm van dienstverlening te realiseren, komt echter niet organisch tot stand. De veronderstelling dat in een multifunctionele accommodatie de samenwerking tussen de partijen zich vanzelf ontwikkelt, blijkt enigszins naïef. Andersom is er ook geen multifunctionele accommodatie nodig om een centraal loket of gezamenlijke activiteiten te organiseren. Het is echter wel een meerwaarde die juist in een multifunctionele accommodatie tot stand zou moeten komen, om daarmee het voorzieningenniveau in het dorp een impuls te geven. De aanstelling van een coördinator of manager die de samenwerking initieert en faciliteert, kan daarbij helpen.

In de vierde plaats biedt clustering van voorzieningen voordelen voor gebruikers die van verschillende voorzieningen achter elkaar gebruikmaken. Het gaat dan om de activiteitenketen: de verplaatsingsbewegingen tussen voorzieningen. De concentratie van voorzieningen in een multifunctionele accommodatie reduceert zowel de mobiliteit als de haal- en brengtijden, omdat het de mogelijkheid biedt voor one-stop-shopping. Het heeft echter ook een schaduwkant, want het is niet ondenkbaar dat de multifunctionele accommodatie voorzieningen onttrekt aan de omliggende dorpen. Als een keuze moet worden gemaakt tussen één multifunctionele accommodatie voor een paar dorpen of in elk dorp een kleinschalige voorziening, dan prefereren bewoners soms toch een versplinterd voorzieningenaanbod. Ze hebben het heen-en-weerrijden tussen de voorzieningen ervoor over om een accommodatie in het eigen dorp te kunnen behouden. Dit hangt echter sterk samen met de functionele relaties met omliggende dorpen.

Tot slot ligt een belangrijke meerwaarde van multifunctionele voorzieningenaccommodaties in de mogelijkheden die ze bieden voor ontmoetingen tussen verschillende groepen mensen. Deze kunnen niet alleen plaatsvinden in gemeenschappelijke

ruimtes, maar ook via specifieke activiteiten. Bijvoorbeeld het bezoek van peuters aan ouderen, vanuit de peuterspeelzaal aan het verzorgingshuis dat naast de deur ligt. In het ontwerp kan de ontmoetingsfunctie versterkt worden, bijvoorbeeld door middel van een voor iedereen toegankelijk café met een leestafel en speelhoek. Voor de bewoners kan meer eenheid in het voorzieningenaanbod worden gebracht als er een gezamenlijke activiteitenkalender wordt opgesteld. Wanneer het multifunctionele voorzieningencentrum gaat fungeren als het 'hart van het dorp', is het een zeer belangrijke begunstiger van de sociale cohesie.

8. Wenken voor Nieuwe Dorpen

“Een wijk is pas succesvol”, zei Aaron Betsky, directeur van het Nederlands Architectuur Instituut, onlangs, “als ze een beroemdheid voortbrengt”. Hij gaf ermee aan dat je wijken de tijd moet geven. Dit geldt ook voor dorpen die volledig nieuw zijn. Van nieuw gebouwde dorpen mag je ook niet verwachten dat ze, net opgeleverd, tal van onderlinge steunnetwerken bevatten. Sociale cohesie moet de kans krijgen te ontstaan.

Dat blijkt ook uit het project Dorpsspiegel, dat het NIZW in de zestien dorpen tellende Friese gemeente Opsterland uitgevoerd heeft. De dorpsbewoners hebben in dit project het eigen dorp nauwkeurig en intensief via interviews, enquêtes en fotoreportages onder de loep genomen (zie www.dorpsspiegel.nl). De Opsterlanders willen niet dat face-to-face contacten wijken voor internetverkeer en mobiele telefonie. Ze willen graag in een dorp wonen met een eigen karakteristiek. De dorpsbewoner is trots op de schoonheid van zijn dorp, op zijn monumenten en op het omliggende landschap. Men ziet het liefst nieuwbouw die aansluit bij de identiteit van het dorp. Kleine dorpen lijken daarin een voorsprong te hebben op grotere dorpen. Ook hebben ze duidelijk gemaakt dat ze goede en veilige verbindingen willen. Niet alleen goede autowegen, maar ook fiets- en wandelpaden. Het openbaar vervoer sluit slecht aan bij hun wensen. Veel ouderen geven er de voorkeur aan dat de voorzieningen naar hen toekomen. Ze organiseren zich in de dorpen rond de zogenaamde nieuwe woonvormen die, gezien de tevreden reacties, een voorbeeld kunnen zijn voor andere dorpen.

Het is opvallend hoezeer deze opvattingen van de Opsterlanders overeenstemmen met de uitgangspunten van New Urbanism. De ruimtelijke principes van New Urbanism verdienen dan ook een kans om in de Nederlandse setting toegepast te worden. Voorwaarde is wel dat de eerder genoemde valkuilen – het denken in sjablonen en eindbeelden, de dominantie van vorm boven inhoud – onderkend worden. De ruimtelijke kaders die New Urbanism aanreikt, dienen ingevuld en aangescherpt te worden aan de hand van een sociaal-ruimtelijke ontwikkelingsvisie op het Nieuwe Dorp. Uit de debatten over de sociale cohesie in Nederland, de geschiedenis van de Nederlandse woningbouw en de kennis en ervaring van de Opsterlanders, zijn een aantal richtlijnen te destilleren die leidend kunnen zijn bij de uitwerking van deze sociaal-ruimtelijke visie. Omdat Nieuwe Dorpen enorm in inwonertal en karakter kunnen verschillen, moet men deze richtlijnen per locatie toetsen en nader invullen, zodat maatwerk geleverd kan worden.

Schaal

In de eerste plaats is schaal belangrijk. Volgens gangbare definities kunnen Nederlandse dorpen een omvang hebben tot 20.000 inwoners. In principe geldt: hoe groter het dorp, hoe kleiner de kans dat mensen het dorp als een gemeenschap zullen beleven. Door te bouwen in een kleine korrelgrootte - in compacte buurtjes - kan ook in grotere dorpen het gevoel van kleinschaligheid, overzichtelijkheid en vertrouwdheid bewerkstelligd worden. Maar schaal is niet de enige factor die in dit verband van belang is. De mate waarin het dorp zich als sociale eenheid laat beleven, is evengoed afhankelijk van de stedenbouwkundige opzet, de compactheid van de bebouwing, de inrichting van de openbare ruimte, de relatie met het buitengebied en de wijze waarop het dorp verweven is met het omringende landschap.

Voorzieningenniveau: compleetheid in complementariteit

Tegelijkertijd heeft een dorp een zekere omvang nodig om voldoende draagvlak voor die voorzieningen te bezitten die nodig zijn voor het genereren van sociaal kapitaal. De schaal is daarbij afhankelijk van de context en de relatie van het dorp met overige dorpen. Zo zijn er grote verschillen denkbaar tussen een zelfstandig dorp en een nieuwe kern in een bestaand dorpenverband. Het gaat niet alleen om een winkel voor de dagelijkse boodschappen en horeca, maar ook om een goede culturele en sociale infrastructuur. Om in een dorp een basisschool, dorpshuis, winkel en horeca-gelegenheid mogelijk te maken zijn ongeveer 2.000 inwoners nodig. Wil je een goede zorginfrastructuur voor ouderen kunnen bieden, dan zijn zeker 10.000 inwoners nodig (beide volgens ervaringen in de provincie Friesland). Uiteraard hangt het af van de samenstelling van de bevolking - onder meer in termen van leeftijd, sociaal-economische status en leefpatronen - in hoeverre deze aantallen in de praktijk 'werken'.

Daarnaast dient de culturele en sociale infrastructuur te worden gezien in het grotere verband van de streek en de omliggende dorpen. Dit houdt in dat men niet in elk dorp eenzelfde voorzieningenniveau moet willen realiseren, ook al omdat dorpen zo sterk in inwonertal kunnen verschillen. Het is beter de typische kwaliteiten van de specifieke locatie uit te bouwen dan dat men het zoveelste streekmuseum, survival-natuurterreintje of golfcourse-parkje realiseert. Als er vlakbij al een zwembad, natuurijsbaan of voetbal- dan wel tennisaccommodatie ligt, kan daar gebruik van worden gemaakt. De compleetheid van de infrastructuur dient te zitten in de complementariteit. Het ideaal van autarkische, zelfvoorzienende dorpen moet in de huidige netwerksamenleving als achterhaald beschouwd worden. Onderlinge afstemming op een hoger schaalniveau draagt bij aan verhoging van het voorzieningenniveau. Op dorpsniveau zullen dus de wensen en mogelijkheden bepaald moeten worden, rekening houdend met het aanbod in buurdorpen en de afstand tot de stad.

Voortbouwen en organisch laten groeien

Nieuwe Dorpen dienen zoveel mogelijk aan te sluiten bij de streekeigen cultuur-historie, bij landschappelijke kwaliteiten en bij bestaande gehuchten of kleine dorpen. Dat schept immers de mogelijkheid om dorpen meer organisch te ontwikkelen.

Volgens Hans Elerie moeten nieuwe dorpsontwikkelingen worden geënt op de 'historisch gegroeide basisstructuur', door het ontwerp te baseren op cultuur-historische elementen zoals traditionele zichtlijnen, windsingels, historische routes of bestaande verkavelingen. Sociaal-geografische en cultuurhistorische kennis is in de ontwerpfase cruciaal. Daartoe kunnen oude veldnaamkaarten worden bestudeerd en levende bronnen - autochtone dorpingen - worden geconsulteerd.

Ook volgens de Amerikaanse socioloog James C. Scott biedt het voortbouwen op bestaande gegevens garanties voor een optimale kwaliteit van leven. In zijn boek *Seeing like a State* (1998) kritiseert hij de totalitaire planning uit de hoogtijdagen van het modernisme en specifiek van Le Corbusier. Hij verwijt hem een houding van antigeschiedenis en antitraditie. Tegenover de abstracties van Le Corbusier zet hij de sterk contextueel gebonden praktische belevings- en ervaringskennis. In zijn visie dient er niet autoritair van bovenaf gepland en gebouwd te worden, maar van onderaf, stap voor stap en vooral met gebruikmaking van lokaal-specifieke kennis. Deze praktische kennis verbindt hij met het Griekse woord 'metis', dat wellicht het beste te vertalen is met het woord 'goochem'. Goochemheid is geboden, dat wil zeggen: de vaardigheid om het bijzondere en afwijkende van het Nieuwe Dorp op juist die locatie te zien, en het vervolgens via maatwerk te realiseren.

Een dorp met een verhaal

De binding van de Nieuwe Dorpen aan de streekeigen identiteit kan ook tot uitdrukking worden gebracht in de architectuur. De vormtaal van het Nieuwe Dorp hoeft niet naadloos samen te vallen met de geschiedenis of de identiteit van de streek of het landschap. Deze dienen echter wel inspiratiebron of vertrekpunt te zijn. De architectuur van Nieuwe Dorpen moet een balans vinden tussen traditie en vernieuwing. De geschiedenis van New Urbanism in de Verenigde Staten leert dat het toepassen van traditionele bouwstijlen gemakkelijk tot kitsch kan leiden. In de Nieuwe Dorpen moet niet zozeer plaats zijn voor Disney of Anton Pieck, maar juist voor moderne canonieke en avant-garde architectuur. Het Nieuwe Dorp dient met zijn

vormt een helder verhaal te vertellen, niet alleen over het verleden, maar ook over de toekomst.

Werkgelegenheid

Het dorp dient niet alleen in zijn landschap te worden gezien, maar ook in zijn plaats in de regionale economie. Dat houdt in dat ook economische kennis in de ontwerpfase zwaar dient te wegen. Werk en met name werk in de nabijheid kunnen belangrijke begunstigers van sociale cohesie zijn. Het aantrekken van werkgelegenheid zal makkelijker zijn als het Nieuwe Dorp een interessant cultureel leefklimaat in en rond zich heeft. Bedrijfjes vestigen zich niet op een locatie omdat daar cultuur is, maar cultuur kan wel een factor zijn die bij de locatiekeuze de doorslag geeft. Kansen voor de economische structuur van Nieuwe Dorpen zouden onder meer gezocht moeten worden in toerisme, recreatie, dienstverlening en zorg. Daarnaast biedt de niet-plaatsgebonden zakelijke dienstverlening mogelijkheden. Te denken valt niet alleen aan redactie-, ontwerp-, vertaalwerk en onderzoek, maar ook bijvoorbeeld banken, advocaten of maatschappelijke organisaties vestigen zich op perifere locaties, indien deze een zekere mate van status en distinctie met zich meebrengen.

Levendigheid

Een andere cohesiebevorderende factor is levendigheid. Mensen willen niet rustig wonen in een rustig dorp, maar rustig wonen in een levendig dorp. Dat bleek ook uit het onderzoek in de gemeente Opsterland. Waar dorpsbewoners vooral op wijzen is dat de dorpslevendigheid in het geding raakt wanneer winkels en voorzieningen verdwijnen. Winkels brengen beweging in het dorp, een komen en gaan van mensen, de uitwisseling van nieuwtjes. Vandaar dat het belangrijk is om winkels en voorzieningen zoveel mogelijk vast te houden. Deze vraag naar commerciële voorzieningen stelt echter wel eisen aan de minimale omvang van het dorp.

Een balans tussen homogeniteit en diversiteit

Veel Nederlandse dorpen zijn met de komst van nieuwe bewoners tot op zekere hoogte pluriforme gemeenschappen geworden. Thissen (1998) maakt voor het Drentse platteland onderscheid tussen betrekkelijk traditionele dorpen ('communities') en 'gemoderniseerde dorpen', die hij verder onderverdeelt in 'bemiddelde woonmilieus' en 'minder bemiddelde woonmilieus'. Hij laat zien dat sommige dorpen een grotere aantrekkingskracht uitoefenen op stedelijke gezinnen, toeristen en Drenteniers, terwijl andere dorpen minder aantrekkelijk zijn voor deze instromers. Met de ontwikkeling van Nieuwe Dorpen zal heel bewust moeten worden nagedacht welke groepen men wil opnemen. Aangezien de gewenste bevolkingssamenstelling beïnvloed wordt door de specifieke locatiekwaliteiten en de ligging ten opzichte van andere dorpen en steden, verschilt dit per locatie.

Drenthe laat zien dat zich homogeniseringsprocessen kunnen voltrekken binnen redelijk pluriforme woonmilieus. Mensen gaan tussen 'ons soort mensen' wonen, zonder dat nu alle groepen die daar buiten vallen, verdrongen zijn. Er blijft sprake van diversiteit. Dit zou ook de ambitie van Nieuwe Dorpen moeten zijn: eenheid in verscheidenheid. Deze beperkte vorm van homogenisering kan een belangrijke cohesiebevorderende factor zijn. Op de schaal van het dorp kunnen vervolgens accentverschillen tot uitdrukking komen doordat de buurtjes een verschillend karakter krijgen in typologische en architectonische zin. De buurten zijn relatief homogeen, terwijl het dorp een gedifferentieerde bevolking kent. Dus niet alleen geslaagde hoge inkomensgroepen, maar ook midden- en lagere inkomens, allochtonen en mensen met een handicap of zorgbehoevenden. Sociale diversiteit draagt bij aan de levendigheid.

Drie generaties

Ook de bewoners van Opsterland gaven aan dat er volgens hen binnen de zestien dorpen van Opsterland plaats moest zijn voor mensen met een ruime en een smallere beurs. Daarnaast telde de aanwezigheid van jong én oud zwaar. Ze willen dorpen waar jongeren hun puberteit kunnen overleven en inwoners hun oude dag kunnen doorbrengen, ook als ze hoogbejaard zijn. Ze willen in de toekomst in hun dorp kunnen blijven wonen als ze oud en hulpbehoevend worden. En ze hopen dat jongeren er willen en kunnen blijven wonen en zo ervoor zorgen dat hun dorp levend blijft. De nachtmerrie van elk dorp is dat het zou vergrijzen of een slaapdorp van forenzen zou worden. In de kleinere dorpen zegt men dat de voorraad huurwoningen te klein is. In de grotere wil men meer huurwoningen in het duurdere segment realiseren. Want als er geen huurwoningen in het duurdere segment bij komen, zullen draagkrachtige dorpelingen verhuizen. Ook voor bejaarden zijn meer woningen en vooral meer aangepaste woningen nodig. Het is daarom van belang om te voorzien in woonmilieus voor al deze doelgroepen. Het project Nieuwe Dorpen biedt dan unieke kansen.

Literatuur

- Aalbers, M. (2001). The double function of the gate. Social inclusion and exclusion in gated communities and security zones. EUREX paper.
- Abrahamse, J. en A. Kok (red.) (2003). Nieuwe voorzieningen op het platteland. Overdruk uit Noorderbreedte 2003 #4. Groningen: Stichting Noorderbreedte.
- Baart, T., T. Metz en T. Ruimteschotel (2000). Atlas van de verandering. Nederland herschikt. Rotterdam: NAI.
- Bergeijk, J. van (2001). De dictatuur van Disney, In: M (magazine NRC Handelsblad), juni 2001.
- Beun, N. en H. Hillebrand (2002). Nieuwe dorpen, nieuwe kansen. In: Algemeen Dagblad, 17 december 2002.
- Beun, N. en H. Hillebrand (2003). Nieuwe dorpen, nieuwe kansen? In: Tijdschrift voor de Leefomgeving, juli 2003.
- Beunderman, J. (2002). De illusie van een stabiele droomsamenleving. In: Agora, 4.
- Blakely, E.J. en M.G. Snyder (1997). Fortress America. Gated Communities in the United States. Washington D.C.: Brookings Institution Press.
- Blanken, P. den en T. de Klein (1987). De kleine Brabantse dorpen. Breda: Papieren Tijger.
- Breedveld, K., M. Cloin en A. van den Broek (2002). Ruimte voor tijd; op weg naar een monitor tijdsordening. Den Haag: SCP / ministerie SZW / projectbureau Dagindeling.
- Broekhuizen, R. van e.a. (red.) (1997). Atlas van het vernieuwend platteland. Doetinchem: Misset Uitgeverij.
- Boivin e.a. (2000). Kleine dorpen grote gevolgen. Indrukken uit de eerste 25 jaar van de Vereniging Brede Overleggroep Kleine Dorpen in Drenthe (BOKD). Assen.
- Christiaanse, K. (2000). Nogmaals: hoe modern is de Nederlandse architectuur? In: Archis, 11, 79-80.
- Cijsouw, K. (1993). Werken aan morgen; 150 jaar ZLM. Goes: ZLM.
- Doorn, J.A.A. van (1961). De sociale levensvatbaarheid van de kleine plattelandskern. Den Haag: Ministerie van Maatschappelijk Werk.
- Engbersen, R. (2001). Hans Elerie in het landschap van fysieke en sociale plattelandsveranderingen. In: R.P. Hortulanus en J.E.M. Machielse, Het sociaal debat, deel 3.
- Granovetters, M. (1973). The strength of weak ties. In: American journal of sociology, 78, 1360-1380.
- Haartsen, T. (2002). Platteland: boerenland, natuurterrein of beleidsveld? Groningen.
- Hall, P. en C. Ward (1998). Sociable Cities. The Legacy of Ebenezer Howard. New York: Wiley.

- Hidding, M. (2001). Arbeid en Zorg op de Plankaart gezet: een vernieuwende invalshoek voor de gemeentelijke ruimtelijke ordening. Leeuwarden: Emancipatiebureau EQUA.
- Huisman J. (2001). Recreatief ontwerpen. In: BOUW, 4.
- Katz, P. (1994). The New Urbanism. Toward an Architecture of Community. New York: McGraw.
- Knaap, G.A. van der (2002). Stedelijke bewegingsruimte. Over veranderingen in stad en land. Den Haag: WRR.
- Leersen, J. (1996). De canonisering van het typische: tradities, culturen en de cultivering van tradities. In: Van der Borgt e.a., Constructie van het eigene. Culturele vormen van regionale identiteiten in Nederland, 45-58.
- Keuzenkamp, S. (red.) (2003). Beter voor de dag; evaluatie van de stimuleringsmaatregel Dagindeling. Den Haag: SCP.
- Köbben, A.J.F. en J.J. Godschalk (1985). Een tweedeling van de samenleving? Den Haag: COMT.
- Komter, A., J. Burgers en G. Engbersen (2000). Het cement van de samenleving. Een verkennende studie naar solidariteit en cohesie. Amsterdam: AUP.
- Kooij, A. van der (2003). Rust, ruimte en hectiek; inventarisatie van voorzieningen in het landelijk gebied relevant voor taakcombineerders. Den Haag: NIZW / ministerie SZW / projectbureau Dagindeling.
- Koshalek, S. en E. Smith. (1999). At the End of the Century. Koln: Museum Ludwig.
- Metz, T. (1996). De utopie van het dorpsplein. In: NRC Handelsblad, 6 april.
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat (1986). Dorpen in de IJsselmeerpolders. Van Sloodorp tot Zeewolde. Flevovericht nr. 250. Lelystad: Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders.
- Modder, J. (2002). Het stadse dorp. In: Building business. december 2002.
- Motivaction research and strategy (2003). Nieuwe dorpen. Kwalitatief onderzoek naar de meningen van burgers. In opdracht van InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster. Amsterdam: Motivaction.
- Musterd, S. en W. Ostendorf (2000). De context van verantwoordelijkheid. Een specificatie op het gebied van het wonen. In: Aansprekend burgerschap. RMO Advies 10. Den Haag: RMO.
- Nieborg, S., M. Stavenuiter, J. Strijbos, F. Langers en F. Veeneklaas (2002). Taakcombineerders in het landelijk gebied; naar een sociale infrastructuur voor het combineren van arbeid en zorg op het platteland. Utrecht: Verweij-Jonker Instituut.
- Niemeijer, J.A. (1976). De wereld van Cornelis Jetses. roningen: De Vuurbaak.
- Pettina, G. (red.) (1996). L'origine del parco urbano Olmsted e del parco naturale contemporaneo. Firenze: Centro Di.
- Portegijs, W., A. Boelens en S. Keuzenkamp (2002). Emancipatiemonitor 2002. Den Haag: SCP/CBS.

- Prins, E. (1998). Buurten in trek. Tien aansprekende woonmilieus in Rotterdam. Rotterdam: NAI.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2000). Aansprekend burgerschap. Den Haag, advies 10.
- Schendelen, M. van (1997). Natuur en ruimtelijke ordening in Nederland. Een symbiotische relatie. Rotterdam: NAI.
- Schreijnders, R. (red.) (1991). De droom van Howard. Het verleden en de toekomst van de tuindorpen. Rijswijk: Elmar.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (1999). Een kwart eeuw sociale verandering in Nederland. Nijmegen.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2002). Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid. Den Haag.
- Schuyt, K. (1997). Sociale cohesie en sociaal beleid. Amsterdam.
- Scott, J. C. (1998). Seeing like a state. How certain schemes to improve the human condition have failed. New Haven and London.
- Stokkom, B. van (1999). De provinciale factor. Regionale verscheidenheid binnen constitutionele eenheid. Amsterdam.
- Terreehorst, P. (1997). Langzame stad, snelle mensen. Leven in een informatietijdperk. Amsterdam.
- Thissen, F. (1996). Bewoners en nederzettingen in Zeeland: op weg naar een nieuwe verscheidenheid. In: Volkshuisvesting in de regio. Almere.
- Thissen, F. (1998). Sociale cohesie en dorpsverenigingen op het Drentse platteland. Amsterdam.
- Tomeï, K. (2003). De bovenkant van Nederland. Holland from the Top. Schiedam: Scriptum.
- Wallis de Vries, G. en R. Borgonjen (1997). Kattenbroek. Groeistad Amersfoort en Ashok Bhalotra. Rotterdam: 010.

Verantwoording beeldmateriaal

- blz. 3: <http://www.dekameleonfilm.nl/>
- blz. 4: links: onbekend; midden: Atlas van het vernieuwend platteland (blz. 145; foto H. Sas); rechts: foto de Architecten Cie.
- blz. 6: S&RO 03/2003: 47 (Foto H. van Kampen)
- blz. 8: links: Atlas van het vernieuwend platteland (blz. 199; foto B. Janssen); rechts: Werken aan Morgen; 150 jaar ZLM (foto W. Riemens)
- blz. 9: linksboven: foto de Architecten Cie.; rechtsboven: Werken aan Morgen; 150 jaar ZLM (foto W. Riemens); linksmidden: foto de Architecten Cie.; rechtsmidden: Werken aan Morgen; 150 jaar ZLM (foto W. Riemens); linksonder: onbekend; rechtsonder: L'origine del parco urbano Olmsted e del parco naturale contemporaneo (blz. 165)
- blz. 11: De wereld van Cornelis Jetses (blz. 31, 171, 23)
- blz. 12: De kleine Brabantse dorpen (blz. 41, 45, 101, 32; foto's P. den Blanken)
- blz. 18: Buurten in trek (blz. 23, 29; foto's T. de Lange)
- blz. 20: links: de Architecten Cie.; rechts: Atlas van het vernieuwend platteland (blz. 87; foto J. Drenth)
- blz. 23: links: Sociable Cities. The Legacy of Ebenezer Howard (cover); midden: At the End of the Century (blz. 55); rechts: <http://www.gmu.edu/library/specialcollections/plancomm.html>
- blz. 25: links: Tuindorp 't Lansink; de Karel Muller Groep (cd-rom 2001); rechts: Dorpen in de Ijsselmeerpolders (blz. 74; foto Aerocamera)
- blz. 26: linksboven: Bauwelt 26/03; linksonder: <http://www.brandevoort.com/>; rechts: Kattenbroek. Groeistad Amersfoort en Ashok Bhalotra. (blz. 108, foto P. de Ruig)
- blz. 27: links: Bouw 4/2001; rechts: De bovenkant van Nederland (blz. 262; foto K. Tomeij)
- blz. 28: The New Urbanism (blz. 13)
- blz. 29: boven: <http://www.newurbanism.org/>; onder: The New Urbanism (blz. 11, 6)
- blz. 31: linksboven: onbekend; overigen: The New Urbanism (blz. 43, 41, 28)
- blz. 32: links: <http://x-4.narod.ru/k3/hoc.html>; rechts: The New Urbanism (blz. 175)
- blz. 35: links: Atlas van het vernieuwend platteland (blz. 124, foto H. Sas); rechts: foto de Architecten Cie.
- blz. 36: links en rechts: foto's de Architecten Cie.
- blz. 39: links en rechts: foto's R. Boxem
- blz. 40: links en rechts: foto's R. Boxem
- blz. 41: links: Atlas van het vernieuwend platteland (blz. 201, foto J. Drenth); rechts: foto R. Boxem

- blz. 42: links en rechts: foto de Architecten Cie.
- blz. 45: links: onbekend; rechtsboven en -onder: Werken aan Morgen; 150 jaar ZLM (foto W. Riemens)
- blz. 46: Atlas van het vernieuwend platteland (blz. 139; foto T. Wiermans)
- blz. 47: links: Atlas van het vernieuwend platteland (blz. 184; foto T. Wiermans); rechts: foto de Architecten Cie.
- blz. 48: links: Atlas van het vernieuwend platteland (blz. 86; foto J. Drenth); rechts: foto de Architecten Cie.